मिथिलाविद्यापीठग्रन्थमाला

प्राचीनाचार्यग्रन्थावली
एकविंशतितमं पुष्पम्

PĀUKOSA

OF

PAHARĀA

Edited by

Śri Mahaprabhulal Goswami

Published by

Dr. S. BAGCHI

Director, Mithila Institute

of

Post-Graduate Studies and Research

in Sanskrit-Learning.

DARBHANGA

1968

Copies of this Volume, postage paid, can be had of the Director, Mithila Institute, Darbhanga, on pre-payment of Rs.–4 by M. O. or Postal Order or Cash.

Printed by

Pramila Printing Works

Sahu Road, Muzaffarpur.

पाउअकोसः

पहराअविरचितः

प्राध्यापकेन

श्रीमता महाप्रभुलालगोस्वामिना

सम्पादितः

मिथिलाविद्यापीठप्रधानेन प्रकाशितः

शकाब्दः १८९०   विक्रमाब्दः २०२५   खृष्टाब्दः १९६८

मूल्यम्— Rs 15.000 रूप्यकाणि

The GOVERNMENT OF BIHAR established the Mithila Institute of Post-Graduate Studies & Research in Sanskrit Learning at Darbhanga in 1951 with the object, *inter alia*, to promote advanced studies and research in Sanskrit learning to bring together the traditional Pandit with their profound learning and modern scholars with their technique of research and investigations to publish works of permanent value to scholars. This institute is one of the six others started by this Government as a token of their homage to the tradition of learning and scholarship for which ancient Bihar was noted. Apart from the Mithila Institute, five others have been established and have been doing useful works for the last few years-the Nalanda Institute of Research and Post-Graduate studies in Budhist Learning and Pali at Nalanda, the K. P. Jayaswal Research Institute at Patna, the Bihar Rashtra Bhasa Parishad for Research and advanced studies in Hindi at Patna, the Institute of Post-Graduate studies and Research in Jaina and Prakrit Learning at Vaishali and the Institute of Post-Graduate studies and Research in Arabic and Persian Learning at Patna. In the establishment of the Mithila Institute the State Government received a generous donation from the Maharajadhiraja of Darbhanga for construction of the building on a plot of land also donated by him.

As part of this programme of rehabilitating and re-orientation of ancient learning and scholarship, the editing and publication of this volume has been undertaken with co-operation of Scholars in Bihar and outside. The Government of Bihar hope to continue to sponsor such projects and trust that this humble service to the world of scholarship and learning would bear fruit in the fulness of time.

प्राक्कथनम्

मिथिलाविद्यापीठस्थमातृकाविभागे दुर्लभतमाः मातृकाः संगृहीताः सन्ति। संगृहीतासु मातृकासु काश्चन अप्रकाशिताः प्राचीनतमाश्च विद्यन्ते।

सुसमृद्धेऽस्मिन्मातृकाविभागे प्राकृतभाषाव्याकरणस्य "पहराअ" विरचितः "पाउअकोसः" सुरक्षितः वर्तते। एतस्य सर्वथा दुर्लभस्य ग्रन्थरत्नस्य प्रकाशनार्थं बहुकालादेवायासः जायते। भूतपूर्वनिदेशकमहोदयैरपि प्रयासो विहितस्तथापि दैवदुर्विपाकान्नैव साफल्यन्नीतः। वर्तमाननिदेशकैरस्मद्गुरुवर्यैः डाँ० श्रीशीतांशुशेखरवागचि एम. ए. एल एल. बी. डि. लिट् महाशयैः एतस्यापेक्षितस्य ग्रन्थस्य प्रकाशने विलम्बो न भवेदिति धिया, विद्यापीठस्यानुसन्धानपत्रिकायामेव प्रकाशनार्थमहमादिष्टः। अविचारणीयया तदाज्ञयाऽलब्धावकाशोऽपि एतद्ग्रन्थप्रकाशनतत्परोऽहमभवम्।

ग्रन्थोऽयं मातृकाविभागे ४८६ संख्यायां सुरक्षितः। अस्याः मातृकायाः पृष्ठानि ३५ सन्ति। एतस्याः लिपिः मैथिली पत्रभङ्गेन चेयं कुत्रचित्खण्डिता। मातृकापरिमाणः १४×२, प्रतिपत्रं पंक्तयः ५, एकस्यां पंक्तौ अक्षरसंख्या ६८—८१ विद्यन्ते। एतस्य ग्रन्थस्य लेखनकालः प्रायः ल० स० ५१९ ख्रीष्टाब्दः १६२८-२६ विद्यते।[1]

एतस्य ग्रन्थस्य रचयिता "पहराअ" महाशयो वर्तते[2]। लेखकस्य नाम्ना कोऽप्यन्यः ग्रन्थः नाधुनापि प्रकाशपथन्नीतः। प्राकृतभाषेतिहासेषु एतस्य ग्रन्थस्य चर्चा न क्वापि उपलभ्यते।

पहराअमहोदयः कतममन्वयं कतमञ्च जनपदं जन्मनालञ्चकारेति निश्चितन्नाकलयामः, परं मैथिलीलिप्यामुपलब्धमातृकया एतद्वक्तुं शक्यते यन्नूनमेवायं ग्रन्थः केनचिन्मिथिलावासिना विरचित इति, यद्यन्यत्रस्थेन लिखितः स्यात्तदावश्यमेवान्यत्रापि मातृकोपलब्धा स्यादिति शम्।

—महाप्रभुलालगोस्वामी

---

1. ल० सं० ५१९ भाद्रकृष्णषष्ठ्यां बुधे···त···। पृ० ३५ [b]
2. इअ पहराअ विगइए पाउअकोसे·······पृ० ५ [b] पृ० ९ [a] पृ० १८ [a]

विषय-सूची

पाउअकोसः

पढमो परिच्छओ

[3a 1] ……षामेत्वं विभाषया । पेण्डं पिण्डं पिण्डमेव, सेन्दुरं सिन्दुरं सिन्दूरम्, धम्मेलो धम्मिलो धम्मिलः । वेण्हु विण्हु विष्णुः, बेल्लं बिल्लं विल्वम् । बेट्ठी विट्ठी विष्टिः । किंशुके नित्यम् । केशुओ, किंशुकः ॥……

[2] ……हापन्थाः, हलद्दा हलिद्दा हरिद्रा, पुहवी पुहिवी पृथिवी ॥ इतस्तेः ॥०॥ इ अ इति—आदेरधिकारात् हरोत्ति हर इति ॥०॥

उदिक्षुवृश्चिकयोः ॥०॥ उच्छू, इक्षुः,……[3] अः । दुआइअं, दोहाइअं द्विधा कृतं । ओत्वं सनकारेण निर्झरे स्यादितोपि वा । ओज्झरो, णिज्झरः, निर्झरः । इत् सिंहजिह्वयोः ॥०॥ सीहो सिंहः, जीहो जिंह्वा ॥ ऊदु……[4] विखअं दुःशिक्षितम्, दूसंचारो दुःसञ्चारः, दूहवा दुर्भगा, सूहवा सुभगा, हलीति किं ? दुराआरो दुराचारः, दुराराहो दुराराधः, दुस्सहो……[5] उदूतः सविसर्गस्य दुर्ज्जनादिषु नेष्यते ॥०॥ दुज्जणो दुत्तरो दुब्भरो, दुर्ज्जन-दुस्तर-दुर्भगेषु ॥०॥ ईदितः ॥ णीसङ्गो, निःसङ्गः [3b1] निर्धनादिषु न भवति—णिद्धणो, णिग्गओ, निर्धननिर्गतयोः ॥ ईदूताविदुतोः स्थाने स्यातां लक्ष्यानुरोधतः । वीसासो, विश्वासो, वीसम्भो, विश्वा……

....

[2] व्रीडितालीकद्वितीयेदानिरीक्षिताः ।। गृहीतानीतगम्भीराः पानीयादय ईदृशाः ।। पाणिअं, पानीयम्, विलिअं, व्रीडितं, अलिअं, अलीकं, वीअं, द्वितीयम् ।···· [3] गहिअं, गृहीतं, आणिअं, आनीतम्, गहिरं, गम्भीरं ।। एत् नीलापीड-कीदृशेषु । णेलं णीलं, आपेडो, आपीडः, केरिसो कीदृशः, एरिसो, ईदृशः ।। उत ओत् ······[4] सुन्व, पुस्तकमित्युभौ । अरो मुकुरभ्यश्छन्नरूपाः स्युरी-दृशाः ।। तोन्डं, तुण्डमित्यादि ।।०।। उदूषले ओवा ।।०।। ओहलं, उदूषलं । आ मुकुटादिषु वा ।।०।। मुकुट····[5] थोपरि । भारार्थौ गुरुरित्यादीन् मुकुटादीन् प्रचक्षते ।। मउडं, मुउडं, मुकुटं । मउलं, मुउलं, मुकुलं । सोउमल्लं, सोउमल्लं । सौकुमार्य्यं । अवरि, उपरि । गरुअं, गुरुअं, गुरुकं···

[4a1] भूर्ज्जशून्योर्म्मिचुण्डोण्डामधूकादय ईदृशाः । महुओ, मधूकः·······[2] मोल्लं, मूल्यं । तम्बोलं ताम्बूलं ।।०।। अद्वकुले वा लस्य द्वित्वं ।।०।। दुअल्लं दुउ····[3] पओट्ठो, प्रकोष्ठः ।। ऋतोऽत् ।।०।। वइ वृत्तिः । मओ मृतः । तण्हा तृष्णा ।। इदृष्यादिषु वा ।।०।। ऋत इत्यनुवर्त्तते ऋत इरित्यादि प्राक् [4] इसी, ऋषि । मसिणं मसणं मसृणं । विट्ठो, धट्ठो, धृष्टः, विसहो, वसहो, वृषभः, पिहुलं, पहुलं, पृथु···

[5] भृङ्गभृङ्गारशृङ्गाराः कृपाणः कृपणः कृपा । शृगालहृदये वृष्टिदृष्टिरित्यादि····

[4b1]णो, कृपणः, किवा, कृपा । हिअअं हृदयं, विट्ठी, वृष्टिः, दिट्ठी, दृष्टिः ।।०।। उदृत्वादिषु ।।०।। ऋतुप्रवृत्तिवृत्तान्तमृणालपृथिवीमृताः । प्रावृट्परभृतो भ्रातृ-जामातृत्वा । [2]···मुणालं, मृणालम्, पुहवी, पृथिवी, मुओ, मृतः, पाउसो, प्रावृट् । परहुओ, परभृतः । भाउओ, भ्राता । जमाउओ, जामाता ।।०।। युक्तस्यापि रिः ।।०।। जारि···[3]···वृक्षे वेण रुर्वा ।।०।। रुक्खो, वच्छो, वृक्षः ।। अत्वमित्वं तथा चोत्वं रित्वंरुत्वमथात्र यत् । एषां लक्ष्यवशात् कार्यो । [1] ····क्लृप्तं, लिआओ, लृकारः । एत इद्वेदनादेवरयोः ।।०।। विअणा, वेअणा, वेदना । दिअरो, देवरो, देवरः । केसरो वा । किसरो केसरो । ···रणो वैश्रवणः । सेण्णं, सैन्यं । वेरं वैरं । तेल्लं तैल्लं ।।०।।

दैत्यादिषु अइत् ।।०।। दैत्यकैतववैशाखस्वैरकैरवभैरवाः । वैशाम्पायनवैदेह्यौ दैत्याद्या एवमादयः ।।•••[5a1] इच्चो, दैत्यः । विअइसाहो, वैशाखः । सअइरं, स्वैरं । कअइरवं, कैरवं भअइरवं, भैरवं । बअइसपअणो, वैशम्पायनः । वअइदेही, वैदेही । ऐतो लक्ष्यवशात्स्यातां अइदेतौ क्वचित्‌ वा। सअ••• [2] चअइत्तो, चेत्तो, चैत्रः । वअइज्जो, वेज्जो वैद्यः । भअइरं, भेरवो, भैरवः । ।। दैत्ये वा ।।०।। देव्वं, दइअवं ।।०।। इत् सैन्धवे ।। सिन्धवं, सैन्धवं । ।।०।। ईत् धैर्य्ये ।।०।। औत ओत् ।।०।। सोहग्गं, सौ••••••[3] भग्गं, दौर्भाग्यं । जोव्वणं, यौवनं । कोसम्बी, कौशाम्बी । कोत्थहो, कौस्तुभः । सोमित्ती, सौमित्रिः । कोमुई, कौमुदी । ।।०।। पौरादिषु अउत् ।।०।। पौरपौरुषमौनानिमौलिरौर–[व कौ] रवाः । [4] गौडकौशलसौधानि पौराद्या एवमादयः।। पअउरो, पौरः। पअउरिसं, पौरुषम् । मअउणं, मौनं । मअउली मौलिः । रअउवो, रौरवः । कअउवो, कौरवः । कअउरो, कौरवः। गअउ•••• [5] डः । कअउसलं, कौसलं । सअउहं, सौधं ।।०।। आ च गौरवे ।।०।। गारवं, गौरवं, गअउरवं, गौरवं । उत् सौन्दर्यादिषु ।।०।। सौन्दर्यसौण्डपौलोमी औपविष्टक•••[5b1] स्तथेत्याद्याः सौन्दर्य्याद्याः प्रकीर्त्तिताः । सुन्देरं, सौन्दर्य्यं । सुण्डो, सौण्डो । पुलोमी, पौलोमी । उपविट्ठिअं, औपविष्टिकं । मुट्ठिओ, मौष्टिकः । दुआरिओ, दौवारिकः ।

इग्र पहराग्रविरइए पाउग्रकोसे ग्रणे ••••••[2] पुण्णे ग्रव्विहिभामो पढमो एस परिच्छग्रो समत्तो ।।०।।

अयुक्तस्यानादौ ।।०।। अधिकारोऽयं ।।०।। कगचजतदपयां प्रायो लोपः ।।०।। कगादीनां व्यञ्जनमात्रं । वकुलो, वकुलः । वराइ, वराही । साअ•••

[3] गरः । रअणा, रचना । सुअणो, सुजनः । असइ, असती । मअणो, मदनः । रुअं, रूपं । आउहं, आयुधं । कइ, कविः । अयुक्तस्येति किम् ?—कङ्कणो, कङ्कणः । गंगा चञ्चली प्रायः•••• •••

[4] पातिबाधकस्तेन । अकोवणो, अकोपनः । सुगअं, सुगतं । चूचुअं, चूचुकं । सदअं, सदयमित्यादि ।। ईषत्पृष्टः प्रयोज्यो यः क्वचिल्लुसेषु कादिषु । कणअं, कनकं । चणआ, चणकां•••[5] नं बअणं, वदनं । मअणो मदनः क अं

कृतमित्यादि गत्वं मदकळे कस्य तथा मरकते भवेत् । मदगलो, मदकलः । मरगअं, मरकतं । ककारयोर्यत्वे कृते दतयोर्लोपे कृते ईषत्पृष्टो........

[6a1] यमुनायां मस्य ॥०॥ जऊणा, यमुना ॥०॥ स्फटिकनिकषचिकुरशीकरेषु कोहः ॥०॥ फलिहो, स्फटिकः [निहसो, निकषः । चिहुरा, चिकुराः । सीहरो, शीकरः ॥०॥ चन्द्रिकयां मः ॥०॥ क इत्यनुवर्त्तते । चन्दिमा, चन्द्रिका ॥०॥ [2] ऋत्वादिषु तो दः ॥०॥ उदू ऋतुः, आअदो, आगतः । सूदं। श्रुतम् । खादी ख्यातिः। तदो, ततः। संपदं, साम्प्रतं। निव्वुदो, निर्वृतः । ऋत्वागतश्रुतख्यातिततः सम्प्रतिनिर्वृताः । प्रतारितरतिप्रीति ऋत्वाद्या ए-[3] वमादयः। अयं दकारादेशः प्रायेण सौरसेनीमागधीषु द्रष्टव्यः ॥०[। प्रति-वेतसपताकासु डः ॥०॥ त इत्यनुवर्त्तते ॥०॥ पडिहअं, प्रतिहतं । प्रति शब्दे तकारस्य रेफलोपावपि क्वचित् । रेफे-[4] परिट्ठिअं, प्रतिष्ठितं। लोपे-पइट्ठाणं, प्रतिष्ठानं । पडिण्णा, प्रतिज्ञा । ज्ञस्य णः । वेडिसो, वेतसः। पडाआ, पताका तस्य डत्वं हरीतक्यां प्रावृते मृतके तथा । हरडइ, हरीतकी । मडअो मृतकः ॥०॥ [5] वसतिभरतयोर्हः ॥०॥ वसही, वसतेः । भरहो, भरतः ॥०॥ गर्भिते णः ॥०॥ गब्भिणो, गर्हितः॥०॥ ऐरावते वा ॥०॥ एरावणो, एरावओ, ऐरा-वतः ॥०॥ प्रदीप्तकदम्बदोहदेषु दोलः ॥०॥ पलित्तं.... [6d1] प्रदीप्तं । कलम्बो, कदम्बः । दोहलो, दोहदः । अनादावित्यविकारात् । एषु-मदस्य लः स्यात् ॥०॥ गद्गदे रः ॥०॥ दं इत्यनुवर्त्तते अयुक्तस्येति । गग्गरं, गग्गदं ॥ संख्यायाश्च ॥०॥ द इत्यनुवर्त्तते । र इति च । ए आ.......... [2] पन्दरह, सत्तरह, अट्ठारह, अयुक्तस्येति किं ? च उद्दह, अनादाविति किं ? दह, दश ॥०॥ पो वः॥ अयुक्तस्यानादावित्यनुवर्त्तते। कवोलो कपोलः। उल्लावो, उल्लापः । कलावो, कलापः ।......[3] अयुक्तस्येति किं ? विप्पो, विप्रः । सप्पुरिसो, सत्पुरुषः । अनादाविति किं ? पइ, पतिः । पण्डिओ, पण्डितः । सुभगाया भवत्यत्र दुर्भगायाश्च गस्य वः॥ सुहवा, सुभगा । दूहवा, दुर्भगा ॥०॥ आपीले मः ॥ प इत्यनुव--[4] र्त्तते । आमेलो, आपीलः ॥०॥ उत्तरीयानीययोर्य्यो ज्जो वा ॥०॥ उत्तरिज्जं, उत्तरिअं । उत्तरीयं । एवमन्यत्रापि ॥ छायायां हः ॥०॥ य इत्यनुवर्त्तते । वा इति च । छाही, छाहा, छाआ छाया । अदीतौ बहुल-[5] मितीत्वं आतपाभाव इति—तेन

कणअछाअं देहं, चन्दछाअं मुहं अत्र न भवति ॥०॥ टो डः ॥०॥ नतिओ, नादृतः । फुडं, स्फुटं। कुक्कुडो, कुक्कुटः । अयुक्तस्येति किं ? घट्टा घण्टा । अनादाविति किं ? टंकारो, टङ्कारः ॥ —

[7a 1] ॥०॥ सटाशकटकैटभेषु दः ॥०॥ ट इत्यनुवर्त्तते उत्तरत्र च। सदाओ, सटाः। सअदं शकटम् । केदवो, कैटभः॥०॥ स्फटिके लः ॥०॥ फलिहो, स्फटिकः॥ कोहः ।। उस्य च । ल इत्यनुवर्त्तते। तलाओ तडागः । णिअलं, निगडं । सोलह षोडश । [2] अयुक्तस्येति किं ? उड्डीणो, उड्डीनः। मण्डवो, मण्डपः। अनादाविति किं ? डाइणी, डाकिनी। डक्कारो, डाकोरः। क्वचिद्वा डस्य लादेशः। गुलो, गुडो, गुडः । दालिम, दाडिम दाडिममेव। पीलिअं, पीडिअं, पीडितमेव । [3] क्वचिन्नैव लकारः स्यात्। लउडो, लगुडः । णिविडो, निविडः ॥०॥ ठो ढः ॥०॥ पढिअं, पठितम्। कढिअं कठिनं। लुढिओ, लुठितः । कमढो, कमठः। अयुक्तस्येति किं ? कण्ठो, कुण्ठः । अनादाविति किं ? [4] ठक्कुरो, ठक्कुरः । ठआरो, ठकारः ॥०॥ अंकोठे लः ॥०॥ अङ्कोल्लो, अङ्कोठः ॥०॥ खघथधफभां हः ॥० ख--मुहला, मुखराः । मेहला । मेखला । घ--अमोहो, अमोघः। मेहो, मेघः। थ--पहिओ, पथिकः । मिहिओ, मथितः ।

[7b] ध--अहरो, अधरः । बहिरो, बधिरः । सुहला, सुफला । सेहालिआ, सेफालिका । भल्लहो, वल्लभः । करहो, करभः । अयुक्तस्येति किं ? सङ्खा, संख्या । णिग्घोसो, निर्घोषः । पत्थरो, प्रस्तरः । बन्धरो, बान्धवः । णिप्फ- [2] लो, निःफलः। अनादाविति किं ? खलो, घणो, थणो, धरो, फणा, भीसणा । क्षणघनस्तनधरफणाभीषणाम् । प्रायः शब्दानुवृत्त्या च हत्वाभावः क्वचिद्भवेत । अखण्डो, अखण्डः । लघणं, लङ्घनं । मण्तरा, मन्तरः । [3]·······ऐ, बन्धुरः बहुफलो, बहुफलः । किम्मिलओ, क्लिम्भः ॥०॥ कुकुदोहः कउहं, ककुभं ॥०॥ प्रथमिमिथिलनिषधेषु ढः ॥०॥ खघथधफभां ह इत्यनुवर्त्तते । पढमो, प्रथमः । सिढि—[4] लो, शिथिलः । णिसढो, निषधः ॥०॥ कैटभे वः ॥०॥ कैढवो । शकटादीनां टस्य ढः ॥०॥ केढवो । हरिद्रादीनां रो लः ॥०॥ हरिद्रामुखराङ्गारसुकुमारान् युधिष्ठिरान् । किरातपरिघौ चैव हरिद्रा-

दीन् प्रचक्षते । हलिद्दा……[8a 1] रिद्रा । मुहलो, मुखरः । अङ्गालो अङ्गारः । सोमालो, सुकुमारः । जुहिट्ठिलो, युधिष्ठिरः चिलाओ, किरातः । फलिहो, परिघः ॥०॥ आदेर्य्यो जः ॥०॥ जोव्वणं, यौवनं । औत् ओत् । नीणादिना द्वित्वं । जुवई, युवतिः । जा……[2] नी । आदेरिति किम् ? अवयवो, अवयवः । भूतपूर्वस्यापि—गाढजोव्वणा, गाढयौवना । नडजूवई, नटयुवतिः । अजमा, अर्य्यमा । अजोग्गो, अयोग्यः ॥०॥ यष्ट्या लः ॥०॥ लट्ठी, यष्टि ।……[3] खग्गलट्ठी, खङ्गयष्टिः । महुलट्ठी, मधुयष्टिः ॥०॥ किराते चः ॥०॥आदेरित्यनुवर्त्तते नो ण इत्यतः प्राक् । चिलाओ, किरातः । म्लेच्छवाच्ये च वक्तव्यो न हरे कामरूपिणि । हरकिराओ,……[4] तः ॥०॥ कुब्जे खः ॥०॥खुज्जो, कुब्जः । खादेशोपि देहत्वे न कुब्जेपुष्पवाचिनि । तेन फुल्लई कुज्जं वसन्तम्मि ॥०॥ दोलादण्डदशनेषु डः ॥०॥ आदेरित्यनुवर्तते, डोला,……[5] डसणा, दशना ॥०॥ परुषपरिघपरिखासु फः ॥०॥ फरुसं, परुषं । फलिहो, परिघः । फलिहा, परिखा । पनसेऽपि । फणसो, पनसः ॥०॥ विसिन्यां भः ॥०॥ आदेरिति । भिसिणी ; प्रधान्या…' । [8d 1]ऽस्त्रियान्तु वा । भिसं, बिसं, विसमेव ॥०॥ मन्मथे वः ॥०॥ वम्महो, मन्मथः ॥०॥ लाहललाङ्गललाङ्गूलेषु वा णः ॥०॥ णाहणो लाहलो, लाहलः । णङ्गणं, लङ्गलं, लांङ्गलं । णङ्गूलं, लङ्गूलं, लाङ्गूलं ॥०॥ षट्शाव……॥०॥ [2] छिः । छपओ षट्पदः । छम्मुहो, षण्मुखः । उपरि फापिलोपः । छाओशावः, छत्तवण्णो,सप्तपर्णः ॥०॥ नो णः ॥०॥ अयुक्तस्येति वर्त्तते । संयोगो वर्णान्तरे । घणत्थणी, घटस्तनी । णअ…….. [3] वदनं गअणं गगनं । अयुक्तस्येति किं ? अन्तरा, कन्दरा, बन्धुरो । अनुतादौ क्वापि णत्वाभावोपि दृश्यते, संयोगो वर्णान्तरापेक्षः ॥०॥ शषोः सः ॥०॥ अयुक्तस्येति निवृत्तं……[4] हिओ, शोधितः । अरसो, अश्वः । अरसमो, आश्रमः । सेसो, शेषः । मेसो, मेषः ॥०॥ दशादिषु हः ॥०॥ श इत्यनुवर्त्तते । दह, दश । एआरह, तेरह । लोपः सयकारस्य । चओद……. [5] पन्दरह । प्रज्ञादीनां च स्यदः । सोडह, षोडश । सत्तरह, अट्ठारह ॥ जसि दीर्घः शसित्वे त्वं ष्णान्तसंख्यां विना इति नित्यबहुवचनाज्जसः परत्वाद्दीर्घत्वमनभवतीति संख्यावाची दशप्रायः तेन । [9a 1] अदसं वीरं । अविद्यमाना

दशा यस्य तत् । वेत्यनुवर्त्तते । तेन दशमी सदारसं, दससु, दिसासु इत्यादौ न भवति ॥०॥ पाषाणे षस्य हः ॥ पाहाणो, पाषाणः ॥०॥ संज्ञायां वा ॥०॥ दहमुहो, दसमुहो, दशमुखः । दहरहो, दसरहो दशर-[2] थः ॥०॥ दिवसे सस्य हः ॥०॥ वेति च । दिअहो, दिअसो, दिवसः ।

इअ पहराअविरइए पाउअकोसे अणो अगुण संपुण्णो । एससंहुत्त विहीवण्णादेसो परिच्छेतु ॥ इति द्वितीयः परिच्छेदः ॥०॥2॥

[3] संयुक्तवर्णविधिरुच्यते ॥०॥ उपरि लोपः कगचडतदपषसां॥०॥ क—मुत्तं, भुक्तं । ग—दुद्धं, दुग्धं । मुद्धं, मुग्धं । च—जञ्ञा, याञ्चा । ड—खग्गो, खड्गः । छग्गणो, षड्गुणः । त—उप्पलो, उत्पलः । उप्फुलो, उत्फुलः । द—मुग्गरो, [4] मुद्गरः । प—सुत्तं, सुप्तं । गुत्तं, गुप्तं । ष—दुट्ठं, दुष्टं । गोट्ठं, गोष्ठं । स—खलिअं, स्खलितं । अप्फालिअं, अस्फालितं । उपरि-फालित्रक्तव्यो लोपो वर्णान्तरस्य च । प—छप्पओ, षट्पदः, छम्मुहो [5]. षण्मुखः । श—णिच्चलो, निश्चलः । हरिअन्दो, हरिश्चन्द्रः ॥ लोप इत्यनुवर्तते । श्मश्रुश्मशानयोरिति यावत् । म—रम्मओ, रश्मयः । य—रम्मा, रम्या, सामा, श्यामा, अण्णा, अन्या । रेफस्याधो हकार............(9b1)

कुत्रचित् । दासारो, दाशार्हः ॥०॥ सर्व्वत्र लवरां ॥०॥ सेमल्ली, शाल्मलिः । वक्करं, वल्कलं । सण्हं, श्लक्ष्णं । सुक्को, शुक्लः । ब—अद्धा, अब्धिः । पिक्को, पक्वः । र—सूज्जो, सूर्य्यः । वहुलः, बाहुलः ॥०॥ द्रे रः वा ॥०॥ इन्दो, इन्द्रः । चन्दो, चन्द्रः । रुद्दो, रुद्रः [2] सुद्दो, समुद्रः ॥ व्यञ्जनस्य हरेफाभ्यां योगे पूर्वो लघुर्भवेत् । इति प्राकृतभाषायां संस्कृताददतिरिच्यते ॥०॥ सर्वज्ञतुल्येषु जः ॥०॥ सर्वज्ञात्मज्ञदैवज्ञमनोज्ञविज्ञ ईदृशाः । येषां ज्ञस्य च [3] लोपोस्ति ते सर्व्वज्ञसमा मताः ॥ सव्वज्जो, सर्व्वज्ञः । अप्पज्जो, आत्मज्ञः । देवज्जो, दैवज्ञः । देवेनेत्येत्वं । मणोज्जो, मनोज्ञः विज्जो, विज्ञः ॥ मध्याह्ने हस्य ॥०॥ मज्झण्णो [4] मध्याह्नः ॥०॥ श्मश्रुश्मशानयोरादेशः ॥०॥मस्सू, श्मश्रुः । मसाणं, श्मशानं । ह्लह्न ष्णु णलमां स्थितिरुर्ध्वे ॥०॥ लोपो निवृत्तः । पुव्वण्हो, पूर्वाह्नः । अवरेण्हो, अपराहनाः । क-[5]

ल्हारं, कह्लारं । अल्हादो, अह्लादः । जिम्हो, जिह्मः । वम्हणो, ब्राह्मणः ॥०॥ ष्टस्य ठः ॥०॥ दिट्ठी, दृष्टिः । मुट्ठी, मुष्टिः । णट्ठं नष्टं । दट्ठं, दष्टं ॥

इष्टायामप्रियायाम्वाष्टस्य ठत्वं न दृश्यते, इट्ठा, इष्टामृन्मयपिण्डविशेषे···· । [10a1] अप्रियायामिति किं ? इट्ठा इष्टा भार्या ॥ उष्ट्रशब्दविकल्पेनष्टस्य ठत्वं विधीयते । उट्ठो, उष्ट्रः ॥ अस्थनि । ठः स्यात् । अट्ठी, अस्थि । लिङ्ग-विपर्य्यासः । अन्यत्रापि विसंठुलं, विसंष्ठुलम् । आदेशस्य भवेत् द्वित्वं नानुस्वार-परस्य च ॥०॥ [2] स्तस्य थः ॥०॥ कोत्थुहो, कौस्तुभः । थुई, स्तुतिः । थवो, स्तुवः । तः स्तवेरास्तस्य तवो, थवो, स्तवः ॥०॥ स्तम्भे खः ॥०॥ खम्भो, स्तम्भः । स्थूणार्थस्य खः । स्तम्भेन निरोधार्थवाचके । तेन—उरुत्थम्भो त्थम्भिअं ॥०॥ [3] स्थाणावहरे ॥०॥ खण्णुओ, स्थाणुः । हरेओ, थाणूः ॥०॥ चेटके चः ॥०॥ खेडओ, चेटकः । ॥०॥ कार्यपर्ज-न्याभिमन्युषु ज्जः ॥०॥ कज्जं, पज्जन्तो, अहिमज्जू, अभिमन्युः । अभियुक्तस्य निर्द्देशादन्यगते निर्द्देशो न भ—[4] वति अण्णु मन्युः । रलोपोपीष्यते क्वापिर्यस्य प्राकृतकोविदैः । अज्जो, अज्जइत्तौ । एवं—सौरसेन्यां । क्वचिदिति किं शुद्धे प्राकृते न भवति अज्जो, अज्जउत्तौ ॥०॥ तूर्यधैर्यसौन्दर्याश्चर्य-प—[5] र्य्यन्तेषु रः ॥०॥ र्य्यस्य—तूरं (पो) धीरं, सुन्देरं, अच्छेरं, पेरन्तो । शौटीर्य्ये णि सोट्टीरं ॥०॥ सूर्य्ये वा ॥०॥ सूरो, सूज्जो ॥०॥ चौर्यसमेषु रिअ ॥०॥ चौर्य्य माधुर्येमाश्चर्यसौर्य्यस्थैर्य्यसमन्वितं । धुर्या·······मा············[10b1] र्य्याश्च चौर्य्यतुल्याः स्युरीदृशाः । चोरिअं, चौर्य्यं । महुरिअं, अच्छरिअं, सोरिअं, थेरिअं, धोरिओ, आआरिओ, भरिआ । ईषत्स्पृष्टप्रयोगो यः क्वचिन्न प्रेक्षकादिति । ईषत्स्पृष्टे रिआदेशे यकारोकार एव वा । [2] ॥०॥ पर्य्यस्तपर्य्याणसौकुमार्य्येषु लः ॥०॥ र्यस्य—पल्लत्थं, पर्य्यस्तं । पल्लाणं, पर्य्याणं । सो अमल्लं । णत्वमन्यत्रापि—पल्लट्टंति, पर्य्यस्यन्ति । सषयोरपि वा टत्वं—सेरादिना द्वित्वं । पर्य्यङ्के पि च लः । पलङ्क, पर्य्यङ्कः ॥ [3] आर्द्रेर्द्रस्य वा लः । ओल्लं, अल्लं, ओद्द, अद्द, आर्द्र ॥०॥ र्तस्य टः ॥०॥ पअट्टइ, प्रवर्त्तते । कैवट्टो, कैवर्त्तः । वट्टिः, वार्त्तिः । वट्टा, वर्त्म, मलोपः ।—णट्टओ, नर्त्तकः । गट्टओ, गर्त्तः । लट्टणीअं—व्रजिनृत्योरिति नि[4] षेधात । स्यस्त्ययोरपि वा टत्वं क्रियते क्वापि शाब्दिकैः । पल्लट्टन्तो, पर्य्यस्यन् । पर्य्यस्तपर्य्याणादिना लः ॥ न्तमणोरित्यादिनान्तः आदेशः । वट्ट, वस्युंश्च ह क्वचिन्न भवति व्यवस्थितविभाषया कस्स [5] कस्य इत्यादि ॥०॥ मृत्तिकापत्तनयोश्च टः ॥०॥ युक्तस्य—मट्टिआ, मृत्तिका । पट्टणं,

पत्तनम्॥०॥ न धूर्त्तादिषु ॥०॥ धूर्त्तमूर्त्तमुहूर्त्तोकर्त्तर्य्यावर्त्तकीर्त्तयः । वार्त्तार्त्ति-भर्त्तृकर्त्तारो धूर्त्ताद्या एवमादयः ॥ धुत्तो, धूर्त्तः । मुहुत्तो [11 a 1]

कत्तरी, कर्त्तरि । आवत्तो, कित्ती, वत्ता, भत्तारो, कत्तारो । ऋतआरः भर्त्तृकर्त्तृशब्दयोः ॥०॥ गर्त्ते चडः ॥०॥ गत्ता, गर्त्तः—लिङ्गविपर्यासा आदीतौ बहुलमित्याप्रत्ययः ॥०॥ गर्दभसम्मर्द वितर्दिविच्छर्द्देषु द्दस्य डः ॥०॥ गड्डहो [2] गर्द्दभः । सम्मड्डो, सम्मर्द्दः । विओड्डी, वितर्द्दिः । विच्छड्डो, विच्छर्द्दः । वेत्यनुवर्त्तते तेन पक्षे—गद्दहो, सम्मद्दो । विओद्दी, विच्छद्दी ॥०॥ त्यथ्यद्यां तच्छजाः ॥०॥ पच्चक्खो, प्रत्यक्षः । मच्चलोओ, मर्त्यलोकः । रच्छा [3] रथ्या, मिच्छा, मिथ्या । अज्ज, अद्य । विज्जा, विद्या । जूअं, द्यूतं । मज्जं, मद्यं । पडिवज्जइ, प्रतिपद्यते त्यथ्यद्यां क्वापि लोपः । अत्तओ अत्ययः । वत्तासो, व्यत्यासः । सामत्थं, आइत्थं । सामर्थ्यातिथ्ययोः [4] । गद्दं, अवद्दं, गद्यावद्ययोः ॥०॥ ध्यह्ययोर्झः ॥०॥ ध्यस्य—संझा, वंझा, सन्ध्यावन्ध्ययोः । सज्झं, सह्यं, गुज्झं, गुह्यं । सण्णज्झइ, सन्नह्यते । मुज्झइ, मुह्यति ॥ साध्वसध्वस्य वा झः । सज्झ [5] सं, सध्वसं, साध्वसं ॥०॥ स्कष्कक्षां खः ॥०॥ भक्खरो, भक्करो, भास्करः । सुक्खं, सुक्कं, शुष्कं । पोक्खरं, पुक्करं, पुष्करं । णिक्खओ, णिक्कओ, निष्क्रयः । क्वचिन्नैव खः । दुक्करं णिक्कम्पं दुष्करनिष्कम्पयोः । स्कन्धस्य क्वचिद्बाधः ।[11 b1]

खन्धो, कण्धो, स्कन्धः । क्वचिन्नैव । सक्कअं, संस्कृतं । एवं सक्करो, संस्कारः । णमक्कारो, नमस्कारः । डक्करो, तस्करः । क्षस्य—जक्खो, यक्षः । रक्खसो, राक्षसः । अक्ष्यादिषु छः ॥०॥ अक्षिक्षीर-क्षुरक्षेत्रक्षारकुक्षीक्षुमक्षिकाः । ऋक्षलक्ष्मीक्षुधा— [2] दक्षा अक्षाद्याः स्युरमीदृशाः ॥ अच्छीइ, अक्षिणी, छीरं, क्षीरं । छुरो, क्षुरः । छेत्तं, क्षेत्रं । छारं, क्षारं । कुच्छी, कुक्षिः । उच्छू, इक्षुः । मच्छिआ, मक्षिका । रिच्छो, ऋक्षः । अयुक्तस्यापि—लच्छी, लक्ष्मीः । छुहा, क्षुधा । दच्छो, द—[3] क्षः ॥०॥ क्षमावृक्षलक्षणेषु वा ॥०॥ छमा, खमा, क्षमा । वच्छो, रुक्खो, वृक्षः । छणो, खणो, क्षणः । यत्रात्वं तत्र वृक्षे छः खत्वं तत्र तु यत्र वः । उत्सवार्थे क्षणे छत्वं मुहूर्त्तार्थे तु खो भवेत् ॥ ष्मोष्मविस्म—[4] येषु ह्मः ॥०॥ ष्म—गिम्हो, ग्रीष्मः । उन्हा, उष्मा । विम्हओ, विस्मयः ॥०॥ ह्नस्नष्णक्ष-स्नाण्हः ॥०॥ जण्हवी, जाह्नवी । णिण्हवो, निह्नवो । जोण्हो, ज्योत्स्ना ।

ष्ण--विण्हू, विष्णुः । जिण्हू, जिष्णुः । क्ष्ण--तिण्हं, तीक्ष्णं । [5] स्न--पण्हो, प्रश्नः । अण्हन्तो, अस्नानः चिहेण्हः, चिण्हं, चिन्धं ॥०॥ ष्पस्य फः ॥०॥ पुप्फं, पुष्पं । सप्फं, शष्पं । णिप्फारो, निष्पारः । णिप्फणो, निष्पन्नः । श्लेशब्दे तु फादेशः । ष्मइत्यस्य प्रवर्त्तते । सेप्पो, श्लेष्मा············[12 a 1] ॥०॥स्पस्य ॥०॥ प्फसो, स्पर्शः । प्फन्दो, स्पन्दः । फद्धा, स्पर्द्धा । क्वचित्सस्य क्वचित्पस्य लोपः । स्पशब्द इष्यते । सस्य--परोप्परं, परस्परं । सन्धात्रोत्वं--वलस्सइ, वनस्पतिः । सिहइ, स्पृहयति ॥ छादेशोपि स्पर्शस्य क्रियते पण्डि [2] तैः क्वचित्--छिहा, स्पृहा ॥०॥ वाष्पेश्रुणि हः ॥०॥ बाहो, वाष्पः । अश्रुणीति किं ? विप्फो । क्वचिदक्षिणशब्दस्य क्षस्य हादेश इष्यते । दाहिणो, दक्षिणः, क्वचिद्ग्रहणात् दक्षिणोपि ॥०॥ काषपिणे ॥०॥ कहावणो, का--[3] षपिणः ॥०॥ श्चत्सप्सां छः ॥०॥ णिच्छओ, पच्छिमो, निश्चयपश्चिमयोः । त्सस्य--वच्छो, उच्छाहो, वत्सोसाहयोः । सस्य--लिच्छा, जुउच्छा लिप्साजुगुप्सयोः । श्चत्सयो क्वापिच्छादेशं न मन्यन्ते [4] मनीषिणः । णिच्चलो, निश्चलः । उसित्तो उत्सिक्तः पक्षे उच्छितो । सादृश्ये तु श्यशब्दस्य छत्वमिच्छन्ति केचन । सारिच्छं, सदृशं ॥०॥ वृश्चिके ञ्छः ॥०॥ विञ्छुओ, वृश्चिकः ॥०॥ नोत्सुकोत्सवयोः ॥०॥ उसु--[5] ओ, उत्सुकः । ऊसओ, उत्सवः ॥०॥ न्मो मः ॥०॥ वम्महो, मन्मथः । उम्महो, उन्मादः । सम्मग्गो, सन्मार्गः । जम्मो, जन्मः ॥०॥ म्नज्ञपञ्चाशतपञ्चदशसु णः ॥०॥ म्न--पज्जुण्णो, प्रद्युम्नः । णिण्णआ, निम्नगा ॥[12 d 1]

ज्ञ---अहिण्णाणं, अभिज्ञानं । विण्णाणं, विज्ञानं । पण्णासा, पञ्चाशत । पण्णरह, पञ्चदश ॥०॥ तालवृन्ते ण्टः ॥०॥ वेण्टं, वृन्तम् । तालवेण्टं, तालवृन्तं । तालोपपदं विनापि ण्टादेशः ॥०॥ भिन्दिपाले ड: ॥०॥ भिन्दिवाडो [2] ॥०॥ विह्वले भो वा ॥०॥ विब्भलो, विह्वलः । क्वचिदन्यत्रापि-गोजिब्भा, गोजिह्वा आदेशः । विब्भला, विहला, विह्वलाः ॥०॥ आत्मनि पः ॥०॥ वा---अप्पा, आत्मा । अप्पाणो, आत्मानः । अप्पाण [3] इत्यप्पाण आदेशः ॥०॥ क्मस्य ॥०॥ रुप्प, रुप्पिणी । रुक्म, रुक्मिणी ॥ कुड्मले पः, कुंपलं । त्वस्थाने कचौ क्वापि ग्धद्धयेषु टः कचित् । त्वस्य कः । मातक्कं, मृदुत्वं । त्वस्य चः चच्चरं, चत्वरं । ग्धस्य ठः । वि [4]

अड्ढो, विदग्धः। द्धस्य ढः। परिअढी, परिवृद्धिः। बुड्ढो, वृद्धः। ध्वस्य ढः—थड्ढोः, स्तब्धः। अड्ढो, अब्धिः। क्वचिन्न—गत्तरो, गत्वरः। संदिद्धो, सन्दिग्धः। बद्धो, वद्धः। लद्धो, लब्धः ॥०॥ शेषादेशयोर्द्वित्वमनादौ ॥०॥ [5] आसत्तो, आसक्तः। तक्करो, तस्करः। भग्गं, भग्नं। भोज्जं, भोज्यं। अनादाविति किं? थविरो, स्थविरः। चवनो, च्यवनः। धओ, ध्वजः। युक्तस्येति किं? असई, असती। कामुओ, कामुकः॥ विन्द्वादिदुपरस्येह द्वित्वं शेषस्य नेष्य..........[13a1]

विन्दोः—संखा, संख्या। बको, बक्रः। आतः—वाससअ, वासन्तं। वर्णशतपरिस्विन्नयोः। इतः—णीसन्दो, निस्यन्दः। उतः—ऊसित्त, ऊसओ, उत्सिक्तोत्सवयोः। आदेशस्य भवेद्द्वित्वं नानुस्वारपरस्य तु। संझा, विंझो, विन्ध्यः ॥०॥ वर्गे युजः पू–[2] र्व्यः ॥०॥ सोक्खं, मोक्खं, सौख्यमोक्षयोः। वग्घो, व्याघ्रः। गोट्ठी, गोष्ठी। गुणड्ढो, गुणाढ्यः ॥०॥ नीडादिषु ॥०॥ द्वित्वमनादाविति वर्तते—णेडं, नीडं। जोव्वणं, तुण्हिक्को, पेम्पो, एक्को, उज्जु, चल्लिओ, मण्डुक्को। [3] नीडं यौवनतूष्णीकाः प्रेमैकव्याहृतर्जवः। स्रोतश्चालितमण्डूकानीडाद्याः एवमादयः ॥०॥ आम्रताम्रयोर्व्यः ॥०॥ अम्बं, तम्बं ॥०॥ न रहोः ॥०॥ सुन्देरं, अच्छेरं। विहलो, विह्वलः। कलावणः, कार्षापणः ॥०॥ [4] आडो ज्ञादेशस्य ॥०॥ न द्वित्वं। आणा, आज्ञा। आणत्ती, आज्ञप्तिः। आङ इति किं? अहिण्णाणं, अभिज्ञानं ॥०॥ समासे वा ॥०॥ मरुत्थली, मरुथली। गुणज्जेट्ठो, गुणजेट्ठो। घरद्दारं, घरदारं। अत्थग्गहो, [5] अत्थगहो। घणत्थणी, घणथणी। विरहक्खमो, विरहखमो ॥०॥ सेवादिषु च ॥०॥ वा। सेवा कौतुहलं दैवं निहितं नखजानुनी। त्रैलोक्यकर्णिकारश्च भूर्जञ्च दुःखितः॥ एवंजातीयका अन्या अपि सेवाद.......[13ba]

यः स्मृताः। सेव्वा, सेआ, कोउहल्लं, कोउहलं। देव्वं, दइवं। णिहित्त णिहिअं। णक्खो, णहो। जण्णुअं, जणुअं। तइल्लोकं, तइलोअं। कण्णिआरो, वेरसा, वेसा। भुज्जं, भुअं। दुक्खिओ, दुहिओ ॥०॥ विकर्षः ॥०॥ [2] अधिकारोयं ॥०॥ क्लिष्टश्लिष्टरत्नक्रियाशार्ङ्गेषु तत्स्वरतवत् पूर्वस्य ॥०॥ किलिट्ठं, क्लिष्टं, शिलिट्ठं, श्लिष्टं। रअणं, रत्नम्। किरिआ, क्रिया। सारंगं, शार्ङ्गं ॥०॥ कृष्णे वा ॥०॥ कसणो, कण्हो ॥०॥ इत् श्रीह्रीक्लान्तक्लेशम्लानस्व। [3] प्रवर्षार्हेषु ॥०॥ पूर्वस्येत्यनुवर्त्तते। सिरी,

श्रीः । हिरी, ह्रीः । किलित्ती, क्लान्तः । किलेसो, मिलाणो, क्लेशम्लानयोः । सिविणो, स्वप्नः । वरिसो, वर्षः । अरिहो, अर्हः । वा ग्रहणादन्यत्रापि— फंरिसो, फरिसो, स्पर्शः । [4] दरिसणं, दसणं, दर्शनं क्वचिन्नित्यं । हरिसो, हर्षः उक्करिसो, उत्कर्षः । अमरिसो, अमर्षः । क्वचिन्नैव वासारत्तो, वाससअं । वर्षवात्रवर्षशभयोः । दासारो, दाशार्हः । प्लोषेप्लुष्टे भवेत्तरना—[5] यौ श्लोके विश्लेषयोरतथा । पिलासो, प्लोषः । पिलुट्ठो, प्लुष्टः । सिणाऊ स्नायुः । सिलिओ, श्लोकः । वा विश्लेषे भवेद्वज्रे उत्वं द्वित्वं च पूर्ववत् । वइअं, वज्जं । पूर्व्वे बस्य विकर्षो वा वस्यैव मः । पुरिमं ॥०॥ [14a1]

अः क्ष्माश्लाघयोः ॥०॥ छमा, क्ष्मा । सलाहो, श्लाघा । वा विकर्षे विपर्य्यासाद्दीर्घोप्यत्वं च पूर्व्ववत् । दीहरो, दीहो, दीर्घः ॥०॥ स्नेहे वा ॥०॥ इत इत्यनुवर्त्तते । सणेहो, सिणेहो, स्नेहः । धात्वर्थप्राधान्यात् । सिणिद्धो ॥०॥ [2] उः पद्मतन्वीसमेषु ॥०॥ पद्मघस्मरकश्मीरवेश्मसद्माश्मारादयः । समनाः पद्मशद्वस्य प्राकृतज्ञैः प्रकीर्तितः । तन्वी लघ्वी तथा शिश्वी, मृद्वी पट्वी तथैव च बह्वी गुर्व्वी च पृथ्वी च तन्वी तुल्या प्रकीर्तिताः । पउमं [3] पद्मं । घसुमरो, कसुमरो वेसुमं अऊमरो द्वारे वा दवयोर्ल्लोपरतद्विकर्ष इति त्रिधा । द्वारं, वारं, दुआरं, द्वारं । तन्वी समाः । तणुइ, लहुइ, असिसुइ, मऊइ, पऊइ, बहुइ, गु—[4] रुई, पिहुइ । मेमादिषु वेतीकारस्य इत्वं ॥०॥ ज्यायादीत् ॥०॥ जीआ, ज्या । जीआ, जीवा इत्यपि ।

इअ पहराअविरइए पाउअकोसे अमो अगुण सम्पुण्णे । संहुत्तवण्ण विसअं वीअं परिच्छे [5] अं ॥

अथ सङ्कीर्णविधिरुच्यते ॥०॥ सन्धावच्चामटलोपविशेषा बहुलं ॥०॥ क्वचिदेत्वं विकल्पश्च । वासेसी, वाससी, व्यास ऋषिः । राएसी, राअइसी, राजर्षिः । कण्णेरो, कण्णऊरो, कर्णपूरः । क्वचिदात्वं । कुम्भारो, कु—[14b1] म्भआरो, कुम्भकारः । अन्धआरो, अन्धारो, अन्धकारः । ममावि, ममवि, ममापि । केणावि, केणवि, केनापि । क्वचिद्वा दीर्घः । वारिमई, वारिमइ वारिमयी । वईमूलं, वइमूलं, वृत्तिमूलं । वेणूवणं, वेणुवणं, वेणुवनं । क— [2] चिद्वा ह्रस्वः । जऊणअणं, जऊणाअणं, यमुनातटं । णइसोत्तो, णईसोत्तो, नदीस्रोतः । बहुमुअं, बहूमुहं, वधूमुखं । क्वचिद्वा आकारस्योत्वम् । सररूअं, सरोरुहं, सरोरुहमेव । मणहरं, मणोहरं, [3] मनोहरं । सिरविअणा,

सिरोवेअणा, शिरोवेदना। क्वचिद्वा क्वचिन्नैव उकारस्यात्वं। मणोरहो, मणारहो, मणोहरो, मणोहरो, मणाहरो, मनोरथमनोहरयोः। अथ लोपविशेषाः। क्वचित्पूर्वपदा–[4] न्तस्य वा अकारलोपः। राऊलं, राअऊलं, राजकुलं। पाअवउणं, पअवणं, पादपतनम्। पाअवीढं, पआवीढं, पादपीठं। क्वचिद्रक-परयोरप्यसेन्निलयमादिलोपः। त्तुम्भेत्थ, तुम्भेत्थ, यूयमत्र [5] सिचअञ्चलं, सिचआञ्चलं, सिचयञ्चलं। पडन्तो, पटान्तः। हत्थन्तरः, हस्तान्तरं, करग्गं, कराग्रं। राइन्दो, राजेन्दः। सन्धौ नित्यं लोपः। गइन्दो, गजेन्द्रः। मइन्दो, मृगेन्द्रः। उविन्दो, उपेन्द्रः। इन्दौवओ…………

[15 al] इन्द्रगोपकः। दीवुज्जलो, दीवऊज्जलो, दीपोज्वलः। मअरन्दुज्जणं, मकरन्दोद्यानं। महूसओ, महोत्सवः। वसन्तुसवो, वसन्तोत्सवः। क्वचि-न्निमिकारलोपः। तुहत्ति, तव इति। ममत्ति, ममेति। क्वचित् यष्ठिशब्दस्य वा ललो- [2] पः। चमट्ठी, चमलट्ठी, चर्म्मयष्टिः। क्वचिन्न-असिलट्ठी, असियष्टिः। क्वचिन्न सन्धिः। मुहअन्दो, मुखचन्द्रः। परिअरो, परिकरः। पईरो, दुराआरो, प्रतीपदुराचरयोः। क्वचिद्विसर्गेण सपूर्व्वस्या-कारस्येत्वं। अ- [3] न्तेऊरं, अन्तःपुरं। तेरह, त्रयोदश। तेवीसा; त्रयोविंशतिः। तेतीसा, त्रयस्त्रिंशत्। क्वचिदेकस्यादूलोपविशेषाः। पुणो, पुणा, पुण, पुनः।

क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव [4] विधेर्विधानं बहुला समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुलकं वदन्ति ॥ ॥०॥ उदुम्बरे दोर्ल्लोपः ॥०॥ ऊम्बरं, उदुम्बरं ॥०॥ कालायसे यस्य वा ॥०॥ कालासं, कालाअसं। लोपः सा चो यकारस्य क्वचिन्नित्यं क्वचिच्चानित्यं तावत्। तेरह, ते– [5] वीसा, तेतीसा। क्वचिदेकत्र—किअसं, किसलअं, किसलयं। ओसा, ओसाअं, अवश्यायः। कईवं, कईवअं, कतिपयं। सुहाइ, सुहाअइ, सुखायते। धूमाई, धूमाअइ, धूमायते ॥०॥ भाजने जस्य ॥०॥ भाणं, भाअणं [15 bl] भाजनं ॥०॥ यावदादिषु वस्य ॥०॥ यावत्तावज्जीवितवर्त्तमान-

देवकुलप्रावारकैवस्कन्धावारप्रभृतयोऽन्येऽपि । जा, जाव, यावत् । ता, ताव, तावत् । जीवं, जीविअं, जीवितं । देउलं, देवउलं, देवकुलं । पारओ, पावारओ, प्रावारकः । एमेअ, एअमेअ, एवमेव । खन्धारो, [2] खन्धाआरो, स्कन्धवारः । चक्काओ, चक्कावाओ, चक्रवाकः ॥०॥अन्त्यस्य हलः ॥०॥ धम्मो, धर्म्मः । कम्मो, कर्म्म । जसो, यशः । तमो, तमः । एसो, एषः । धणू, धनुः । रामो, रामः । रमणी, पाणी, रेणू । क्वापि मतुबन्तस्य [3] बुधानेच्छन्त्यदन्त्यतां । सक्खिणो, सक्खी, साक्षी ॥०॥ स्त्रियामात् ॥०॥ एसा, एषा । सम्पआ, सम्पत् । आवआ, आपत् । इअं सरिआ, इयं सरित् । वाआ, वाक् ॥०॥ न विद्युति, ॥०॥ विज्जू, विद्युत् ॥ रो वा स्त्रियां ॥०॥ [4] गिरा, गीः । पुरा, पूः । वहिशब्दे अलोऽन्त्यस्यरेफलोपो विभाषया-बाहिरं, वाहिं, बहिः ॥०॥ क्षुधो वा ॥०॥ छुहा, क्षुधा ॥०॥ शरदोऽत् ॥०॥ सरओ ॥०॥ दिक्प्रावृषोः सः ॥०॥ दिसा, पाऊसो ॥०॥ मो बिन्दुरचि [5] वा लोपः ॥०॥ कहं, कथं, तुण्हि, तुण्हीं । अचि वेति द्वितीयसूत्रं । यउं अवहरइ, पउमवहरइ, पदमपहरति । रसउवणेहि, रसमुपनयं । किं इमिणो, किमिमिणो, किमिदं । अलोपश्चेति तृतीयं सूत्रं । फलमे [16a1] रिसं, फलं एरिसं, फलमीदृशं । अहमसो, अहं एसो, अहमेषः ॥०॥ नञोर्हलि ॥०॥ संझा, वंझा । सन्ध्या, वन्ध्या । पन्ती, पङ्क्तिः ॥०॥ वक्रादिषु ॥०॥ वंको, वक्रः । तंसं, त्र्यंसं । वअंसी, वयस्या । फंसो, स्पर्शः । णिअंसणं, निवसनं । सुकं [2] शुल्कं । वक्रत्र्यंसवयस्याश्रुसौरभाणिमनस्विनी । स्पर्शो निवसनं शुल्कं वक्राद्या एवमादयः ॥०॥ मांसादिषु ॥०॥ मांसादिषु कथं नूनमिदानीं सम्मुखादिषु । संस्कारसंस्कृतादौ च नित्यं बिन्दुर्विलुप्यते । [3] ॥०॥कपितद्वर्ग्यान्तः ॥०॥ वेत्यनुवर्तते–बिन्दुरिति । कपीतिप्रत्याहारः । कवर्गादारभ्य पवर्गान्तं यावत् । संकरो, सङ्करो, शङ्करः । धणंजओ, धणञ्जओ, धनञ्जयः । संठियो, सण्ठिओ, संस्थितः । चिरन्तणं, चिरंतणं, चिरन्तनं । कम्पि, [4] कंपि, कमपि । कपीति किं ? अहं राआ ॥०॥ वसन्तप्रावृट्शरदः पुंसि ॥०॥ चम्मो, वम्मो, चर्म्म, वर्म्म । नान्तं नपुंसकं विद्धि

स्वलिङ्गेपि प्रचक्षते । चम्मो, वम्मो, चम्मं, वम्मं, चर्म्म, वर्म्म । सरओ, सरत् ॥०॥ न शि-[5] रोनभसी ॥०॥ सिरं, नभं ॥०॥ पृष्ठाक्षिप्रश्नाः स्त्रियां ॥०॥ प्रश्नस्य पुंस्त्वमेव । पट्ठी, पृष्ठं । अच्छी, अक्षि । पण्हा, प्रश्नः । पक्षे-पण्हो । लिङ्गविपर्य्यासो ज्ञेयः शब्दान्तरेष्वपि । गुणाइं, बिन्दूइं, गुणः । लोअणा—

[16 b1] लोचनः । रस्सोइं, रश्मयः ॥०॥ ओदवापयोः ॥०॥ ओवासो, अवयासो, अवकाशः । ओवाहिअं, अववाहिअं अववाहित । ओसरिअं, अवसरिअं, अपसृतं । ओअत्त अवअत्तं, अपवृत्तम् । क्वचिदोत्वमप्यस्य वा-ओमाणं, अपमानं । लुग्वादु-[2] रुपसर्गेरथविसर्गस्य क्वचिद्भवेत् । दुलहो, दुल्लहो, दुल्लभः ॥०॥ तलत्वयोर्दात्तणौ ॥०॥ रम्मदा, रम्मत्तणं, रम्यता, रम्यत्व ॥०॥ क्त्वा तूण ॥०॥ हन्तूण, हत्वा । भणिऊण, भणित्वा । काऊण, कृत्वा घेत्तूण, गृहीत्वा । [3] क्वापि क्त्वाप्रत्ययादेश उआण इत्यपीष्यते । घेत्तूआण गृहीत्वा । सोऊआण श्रुत्वा ॥ क्वचित् उं ॥ दट्ठुं, दृष्ट्वा मोत्तुं, मुक्त्वा । होउं, भुक्त्वा । असमासे अआदेशः । जाणिअ, ज्ञात्वा । पडिअ, पतित्वा । ओस-[4] रिअ, अपसृत्य ॥०॥ तन इर शीले ॥०॥ घोलिरं, घूर्ण्णनशीलं । जम्पिरं, जल्पनशीलं । वेविरं, वेपनशीलं ॥०॥ आलुइल्लउल्लआलवन्तेत्ताः मतुपः ॥०॥ ईसालू, इर्ष्यावान् णेहालू, स्नेहवान् । इल्लः [5] गहिल्लो ग्रहवान् । सणेहिल्लो, स्नेहवान् । उल्ल-विआरूल्लो, विचारवत् । आल-वणालं, वनवत् । चोणाल, चौरवत् । वन्तः—जसवन्तो, यशस्वी । धणवन्तो, धनवान् । इत्ता धरइत्ता, गृहवान् । पुत्तइत्ता, पुत्रवती ।..................

[17a1] स्वार्थे तस्येदमित्यस्मिन्नुल्लस्तुतद्भवेत् । अप्पिइल्लं, आत्मनीनं, आत्मन इदं । गामिल्ला, ग्रामीणाः ग्रामेभवा । पुरिल्लं पुरभवं । भवेतां मतुपान्तेन्ताकारश्च तथा क्वचित् । हणुमन्तो, हणुमा, हनुमान् ॥०॥ [2] संख्यायाः कृत्वसुचोहुत्तं आभिमुख्येपि दृश्यते । पंचहुत्तं पञ्चकृत्वः । सअहुत्तं, शतकृत्वः । पिअहुत्तं, प्रियामुखं । घरहुत्तं, गृहाभिमुखम् । इष्टौ किंयत्तदेतेभ्यः परिमाणे त्तिअदहौ । केत्तिअं,केद्दहं । किं [3]

परिमाणस्य कियत् । जेत्तिअं, जेद्दहं, यावत् । तेत्तिअं, तेद्दहं, तावत् । ।।०।। स्वार्थे को वा ।।०।। भरमओ, भ्रमरकः । कसणओ, कृष्णकः । भ्रमरो कसणो । स्वार्थे इल्लउल्लौ स्यातां । सच्चं, सच्चिअं, [4] सच्चिल्ल सत्यं । करहो, करहुल्लो, करभः । स्वार्थिकः स्याड्डकारोपि .को वा तस्मादपि स्मृतः । पुत्तो, पुत्तडो, पुल्लडओ, पुत्रकः । द्वित्वापन्नल-कारोपि—एकल्लो, एकाकी, एक्को वा । णवल्लो, नवकः । [5] आज्ञाते कुत्सिते चान्ये तथा ह्रस्वानुकम्पयोः । संज्ञायामपि विद्वद्भिः प्रत्ययोयं प्रकल्पितः ।।०।। विद्युत्पीतयोर्ल्ळः ।।०।। विज्जुला,विद्युत् । पक्षे विज्जू । पीअलं, पीअं, पीतं ।।०।। वृन्दे दो वा ।।०।। बुन्दं, वृन्दं ।...............

[17b 1] ।।०।। करेण्वां रेण्वस्थितिपरिवृत्तिः ।।०।। करेणू, करेणुः । पुंलिङ्गो भवति । आणालो, आलानः । स्थितेःस्यात् परिवृत्तिर्वा हरिताले लरेफयोः । हलिआरो, हरिआळो, हरिताळः ।।०।। महाराष्ट्रे हरोः ।।०।। मरहट्ठो । [2] ।।०।। गृहस्यपतौबहोर्व्वापो ।।०।। भरप्फई, केचित्तु भरप्पई इत्यपीच्छन्ति । तत्र-कचित् सस्य क्वचित् पस्य ळोपः ।।०।। मलिने ळिनो ळिळो वा ।।०।। मळिणं, मइलं, मळिनं ।।०।। गृहस्य घरोऽपनौ [3] ।।०।। अनेकवर्णः सर्व्वस्य । घरं, गृहं । राअघरं राजगृहं । घरसामी, गृह-स्वामी । अपताविति किं—। गहवइ, गृहपतिः ।।०।। दाढादयो बहुळं ।।०।। कचिन्नित्यं । तत्र दंष्ट्रा ळलाटपत्तीनां स्याड्ढवो व्या—[4] कुलस्य च । दाढा णिराळपाइक्कभुमआववलाः क्रमात् ।। कचिद्वा—

अधोवैदूर्य्यशुक्तीनां बध्रूभ्रमितशब्दयोः ।
हेट्ठं वेरूडिअं सिप्पी अज्झावाथभमाडिअं ।।
दुहिताकूष्टयोस्तद्वत [5] स्यात् श्वश्रूर्ळेळिहानयो :
दुहिआअड्ढिअं चैव अत्ता ळहुकमेव च
मण्डितसमयेदानीं निलयानां भवन्त्यमी ।
मिचिलिअं च छुकञ्च एण्हिञ्चाथ णिळेलणं ।।
कणसी अवहोवासं श्मशानोभयपार्श्वयोः ।

[18a 1] उत्पलस्य तु कन्दोट्टं कोड्डं कौतुहलस्य तु ।
लज्जाळ इति चैवेति लज्जावत्यां निपात्यते ॥
शातवाहनशब्दे तु हालोशाला हणो तथा ।
गोदावर्य्यां च गोडा स्यात् इत्याद्याः पाक्षिकाः स्मृताः ॥
अधोवेण्वज्जअं सुत्ती बहुआ एवमादयः ।
[2] मातृष्वसृपितृष्वस्रोरित इत्वळुकुतः ॥
पक्षे तु स्वसृशब्दस्य छा इत्येतन्निपात्यते ।

माऊसिआ, पिऊसिआ, माऊच्छा, पिऊच्छा । यन्न पदार्थविशेषसमुत्थं प्रत्ययतः प्राकृते च तदुह्यं । ऐ ओष्मश्च ऌॡ ऋॠ प्लुतशेषा- [3] किह चतुर्थी क्वचित् पार्थक्येन ङं द्विवचनं नाष्टादशप्राकृते । रूपञ्चापि यदात्मनेपदकृतं यद्वा परस्मैपदं भेदेनैव तयोर्न लिङ्गनियमस्ताद्दग्यथा संस्कृते ॥

इअ पहराअविरइए पाउअकोसे-[4] अणेअगुणसंपुण्णे । संक्किण्ण रूपसिसुणो एस चउट्ठी परिच्छेओ ॥

अथ सुब्विधिरुच्यते ॥०॥ अत ओ सोः ॥०॥ इन्दो। इन्द्रः । भत्तारो, भर्त्ता । परस्य क्वचिदीकारात् सोराकारः प्रवर्त्तते । हसन्तीआ, भ-[5] णन्तीआ, हसन्ती. भणन्ती ॥०॥ जश्शसोर्ल्लोपः ॥०॥ अत इत्यनुवर्त्तते इद्वतः शसो णो इत्यतः प्राक् । देवा, देवाः । माणुसा, मानुषाः । पितरा, पितरः । मातरा, मातरः । देवे असुरे मानुषे । देवानसुरान् ।

[18 b1] मानुषान् शस एवं । अदन्तादिदुदन्तात् स इदूदन्तादपीष्यते । अदन्तात्—माला, साला, मालाः सालाः । इदुदन्तात्—अग्गी, वाऊ, अग्नयः, वायवः । णद्दा, बहू, नद्यः बध्वः ॥०॥ अतो अमा ॥०॥ गामगओ, ग्रामगतः । णामंगेण्ह—[2] नाम गृहाण । हेळं, लीळं । अमि ह्रस्वः । ॥०॥ टा मोर्ण्णः ॥०॥ धम्मेण, जम्मेण, धर्म्मेण, जन्मना । न्मो म इति मः । धम्माण, जम्माण, धर्म्माणां जन्मनां ॥ भिसो हिं ॥०॥ धम्मेहिं, जम्मेहिं, कम्मेहिं, धर्म्मैः, जः—[3] न्मभिः, कर्म्मभिः । रमणीहिं, रमणीभिः ॥०॥ ङसोरादोदुहिमः ॥०॥ गामा, गामाओ, गामउ, गामहिं गओ, ग्रामाद्गतः ॥ हिन्तो इत्यपि । तुण्हा हिन्तोसुदं । आतः—गङ्गा, गङ्गाओ, गंगाउ,

गंगाहिं । [4] गङ्गाहिन्तो, गङ्गातः ॥०॥ भ्यसो हिन्तो सुन्तो च ॥०॥ पञ्चहिन्तो, पञ्चसुन्तो, पञ्चभ्यः । आतः-रामाहिन्तो, रामासुन्तो । इदुद्भ्यामपि । अच्छीहिन्तो, अच्छीसुन्तो, अक्षिभ्यः । उरूहिन्तो, उरूसुन्तो, [5] उरुभ्यः । ईदूद्भ्यामपि । जणणीहिन्तो, जणणीसुन्तो, जननीभ्यः । चमूहिन्तो, चमूसुन्तो चमूभ्यः ॥०॥ स्सो ङसः ॥०॥ णरस्स, वाणरस्स, नरस्य, वानरस्य ॥०॥ ङेर्म्मि ॥०॥ सरे, सरम्मि, सरसि ॥०॥ सुपः सुः ॥ सुरेसु, कमलेसु ॥०॥ जस्शस्याम्सु दीर्घः ॥०॥—

[19a I] देवा, देवाः, देवाहिं, देवाहिन्तो देवान् । देवाण, देवानां ॥ आदन्तादपि ॥ ए सुप्यङिङसोः ॥०॥ सुपि परतः स्यादेत्वम्, सप्तमीषष्ठ्येकवचनवर्ज्जम्, जनेपेच्छ, जनान् पश्य, जणेण, जनेन, जणेहिं, जनैः, जणेसु, जनेषु । अङिङसोरिति किम् ॥ जणम्मि, जने, जणस्स, जनस्य ॥ जसिदीर्घः शसित्वेत्वमनन्तसंख्यां विना भवेत् ॥ तेन पंच सत्त, पञ्च सप्त ॥०॥ क्वचिदपि लोपः ॥०॥ अचि जम्मो, जन्म पाउसो दिसो प्रावृट् दिक्, सरओ, सरत् चण्दउ, चन्द्रः । ॥०॥ इदुतोश्शसो णोः ॥०॥ सहिणो, सराहिणो, सखीन्, सारथीन्, बहुणो, बहून्, बाहून् ॥ स्त्रीनपुंसकयोः विशेषस्य वक्ष्यमाणत्वात् पुंस्येवायं विधिः ॥ इदुद्भ्यामुत्तरस्येष्टो वाणो ङसेरपि, जलणिहिणो, पुव्वो मेरुणो उत्तरोजलनिधेः पूर्वः मेरोरुत्तरः ॥०॥ ङसो वा ॥०॥ आदित्यनुवर्तते, असिणो, रासिणो, असेः, राशेः, इन्दुणोः, इन्दोः, पक्षे असिस्येत्यादि अयं विधिरनपुंसके ॥०॥ जस ओ वो वा अत्वञ्च ॥०॥ रासिणो, रासओ, रासरो राशी, राशयः, वेरिणो, वेरओ, वेरवो, वैरी, वैरिणः, एवं वेणुणो, वेणओ, वेणवो, वेणु, वेणवः । पुंस्येतत् । [19b] ॥०॥ टाणा ॥०॥ सपिणा, मधुना, दहिणा, अम्बुणा, कम्बुणा, ॥०॥ सुभिस्सुप्सु दीर्घः ॥०॥ पन्ती, पङ्क्तिः, तन्तु, तन्तुः, पन्तीहिं, पंक्तिभिः, पन्तीसु, पंक्तिषु, तन्तुसु, तन्तुषु, ॥०॥ स्त्रियां शस उदोतौ ॥०॥ इदुतोरिति निवृत्तम् । आशाउ, आशाओ आशाः ॥०॥ जसो वा ॥०॥ रेहाउ, रेहाओ, रेखाः, सिप्पीउ, सिप्पीओ, शुक्त्यः ॥०॥ अमि ह्रस्वः ॥०॥ धरं, धरां, धारं, धारां, लहुइं, लघ्वीं, कद्दुं, कद्रूम ॥०॥ टाङसिङिनामिदेदातः ॥०॥ बुद्धीइ, बुद्धीए, बुद्धीअ, बुद्धीआ, बुद्ध्या, बुद्धेः, बुद्धौ वा धेणुइ, धेणुअ, धेणुआ, धेन्वा, धेनोः

धेनौ वा, ससिमुहीइ, ससिमुहीए, ससिमुहीअ, ससिमुहीआ, शशिमुख्या शशिमुख्याः शशिमुख्याम् वा, करहोरूइ, करहोरूए, करहोरूआ, करभोर्व्वा, करभोर्व्वाः, करभोर्व्वाम् वा ॥०॥ नातोऽदातौ ॥०॥ गोडाइ, गोडाए, गोदावर्य्या, गोदावर्य्याः, गोदावर्य्याम् वा, धुराइ, धुराए, धुरा, धुरः, धुरि वा ॥ आदीतौ बहुलं ॥०॥ काइ, कीइ, कया, कस्याः कस्याम्वा । जाइ, जीइ, यया, यस्याः, यस्याम्वा । एवं सर्वत्र । आदीतौ न - हलद्दा, हलद्दी । सुप्पणहा, सुप्पणही । क्वचिदाकार एवं । असहणा, अकोवणा । क्वचिदीकार एव । माणिणी··················

[20a 1] ॥०॥ नपुंसके सोर्बिन्दुः ॥०॥ रअणं, रत्नं । वअणं, वदनं । दहिं दधि । महुं, मधु । अच्छि, अक्षि ॥०॥ इं जश्शसोर्दीर्घश्च ॥०॥········ के, पुण्णाइं, धण्णाइं, दहीइं, महुइं । जश्शसोर्न्नपुंसकेपि । अच्छिणि ॥०॥ नामन्त्रणे सोरोत्वदीर्घविन्दवः ॥०॥ [2] देवर, हेवर, दे देवर, हे देवर । देसामि, हे स्वामिन् । देवटो, देमिहुण, हे मिथुन । देअच्छि, हेअक्षि ॥ दीर्घत्वमपि मन्यन्ते क्वचिदामन्त्रणे बुधाः । देबहु, हे प्रभो । देपिअवअस्सो, हे प्रियवय–[3] स्य ॥०॥ आत ए ॥०॥ स्त्रियामामन्त्रणे सौ । दे वाले, हे वाळे । क्वचिदात्वमपि । देमाऊच्छा, दे सुत्ता, हेमातृष्वसः, हे मातः ॥०॥ इदूतोर्ह्रस्वः ॥०॥ दे माणिणि, हे मानिनि । दे सासु, हेश्वश्रु ॥०॥ [4] ऋत आरः सुपि ॥०॥ भत्तारो, कत्तारो, भर्त्ता, कर्त्ता । एवं सर्व्वासु विभक्तिषु वचनेषु च सम्बोधनेषु च ॥०॥ मात्तु रा ॥०॥ सुपि आरबाधामादा, माता, माआओ, मातरः । एवं सर्व्वविभक्तौ ॥ मातृष्वसृपितृष्वसृशब्दयोरप्या–[5] त्वं स्यादतः सुपि । माऊसिआ, पिऊसिआ, मातृष्वसा, पितृष्वसा । एवं सर्व्वत्र ॥ ननन्दापि-णणन्दा, ननन्दा, णणन्दाओ, एवमन्यत्रापि ॥०॥ ऊर्ज्जस्शशष्टाङस्सुवा ॥०॥ ऋत आर इत्यनुवर्त्तते । जसि भत्तू, भत्तारा, वा भर्त्तारः । शसि············

[20 b 1] भत्तूणो, भत्तोर, भर्तॄन् । टा-भत्तूणा, भत्तारेण, भर्त्रा । ङसि भत्तूणो, भत्तारस्स, भर्तुः ॥०॥ पितृभ्रातृजामातृणामरः ॥०॥ पिअरा, जामाअरा, भादरा, पितरः, भ्रातरः, जामातरः । एवं सर्वत्र ॥ पक्षे ऊर्ज्जे, शसाष्टांङस्सु चेति वर्त्तते । [2] पिऊ, भाऊ, जामाऊ, एवमादयः ॥

॥ राज्ञः ॥ पूर्व्वसूत्रमनुवर्त्तते—राआ ॥ आमन्त्रणे विन्दुर्वा ॥०॥ दे राअं, दे राअ, हे राजन् ॥ भवद्भगवतोर्विन्दुःसावनामन्त्रणे क्वचित् । भवं, भअवं, भवान् [3] भगवान् । एवं-दे भवं, दे भअवं, हेभो, हे भगवन् ॥ जसि-राआणो, राजानः । शसि-राअणो, राज्ञः । ङसि—राइणो, राज्ञः । शस एच्च् । राए पेच्च, राज्ञः पश्य । पक्षे-राअणो ॥ आमोणं ॥०॥ रा—[4] आणं, राज्ञां ॥०॥ टाणा ॥०॥ राइणा, राइणो ॥०॥ आत्मणो अप्पाणो वा ॥०॥ अप्पाणो । पक्षे-अप्पा । एवं सर्वत्र ॥०॥ ब्रह्मादयोप्येवं ॥०॥ बम्हा, बम्हणो, ब्रह्मा, ब्रह्मणः ॥०॥ सव्वो देः ॥०॥ अतः परं सव्वना—[5] म्नां प्रवृत्तिः । अधिकारोऽयं । उक्तानि सव्वनामानि·······भउभयादीनि ॥०॥ जस ए ॥०॥ सव्वे, सर्व्वेतिष्वन्ति ॥०॥ ङेः स्सिम्मित्थ वा ॥०॥ सर्वस्सि, सव्वम्मि, सव्वत्थ ॥०॥ इदमेतत् कियत्तद्भ्यष्टाइणां वा ॥०॥ इमिणा, इमेण, अनेन, एदिणा, एदेण ।

[21 a1] एतेन । किणा, केण, केन । जिणा, जेण, येन । तिणा, तेण, तेन ॥०॥ आम एसिं ॥०॥ इदमेतदित्यनुवर्त्तते । इमेसिं, इमाण, एषां । एदेसिं, एदाण, एतेषां । केसिं, काण, केषां । येसिं, याणं, येषां । तेसिं, ताण, [2] तेषां । अन्येषामपि । सव्वेसिं, सव्वाण, सर्व्वेषामित्यादि ॥०॥ कियत्तद्भ्योङस आस ॥ कास, करस, कस्य । जास, जस्स, यस्य । तास, तस्स, तस्य । एवमन्यत्रापि ॥०॥ इद्भ्यः स्सासे ॥०॥ किमश्चतु [3] र्थ्यै इत्यनुवर्त्तते । किस्सा, किसे, कस्याः । पक्षे-कीइ, कीए, कीअ, कीआ, एवं यदः । जिस्से, जिसे । पक्षे जीइ, जीए, जीअ, जीआ । तिस्सा, तिसे, तस्याः पक्षे तीइ, तीए, तीअ, तीआ । [4] कियत्ताद्भ्योभवत्याधाः स इत्येव तु वा ङसः । कास, जासं, तास, । पक्षे-काइ, काए । जाइ, जाए । ताइ, ताए ॥०॥ ङेर्हिं ॥०॥ कहिं, जहिं, तहिं । पक्षे-कस्सि, कम्मि, कत्थ । अन्यादेङेर्हिं । अ-[5] ण्णेहिं,

अन्यस्मिन् । पक्षे-अण्णस्सि, अण्णम्मि अण्णत्थ ॥०॥आहेइआ काले ॥०॥ डेरित्यनुवर्त्तते । किमः-काहे, कइआ, कस्मिन् । काले, कदा । पक्षे-कहिं, कस्सि, कम्मि, कत्थ । जाहे, जइआ, यस्मिन् ।

[21b1] काले, यदा । पक्षे-जहिं, जस्सिं, जम्मि, जत्थ । ताहे तइआ, तस्मिन् । काले-तदा । पक्षे-तहिं, तस्सिं तम्मि, तत्थ ॥ अला इत्यपि यत्तद्भ्यां काले वाच्ये भविष्यति । जला, तला, यदा, तदा । काले [2] ॥०॥ डेरेतदरताहे ॥०॥ एकदा, दिआ, च वा । एत्ताहे, एतस्मिन् काले । पक्षे-एदस्सिं, एदम्मि, एदत्थ । एक्कताआ, एकस्मिन् । काले एकदा । पक्षे पूर्ववत एकस्सि, एकम्मि एकत्थ ॥ आदेशः सर्व्वशब्दस्य काले वा डेराइ इष्यते । स-[3] आइ, सर्व्वस्मिन् काले । सव्वस्सि, सव्वम्मि सव्वत्थ ॥०॥ ओत्तोदो ङसेरनिदमः ॥०॥ वेति निवृत्तं । सर्वत्र सव्वत्तो, सव्वदो, सर्व्वस्मात् सर्व्वतो वा । एवमन्यत्रापि । अनिदम इति किं । इमे हिन्तो, इ-[4] मीओ, इमाह, इमाहि, इमाहिन्तो । ङसेरतत् परस्येह हिन्तो इत्यपि दृश्यते, तो इत्यपि तदः प्राहुरादेशं ङसिना सह । तो तस्मात्त तो वा ॥०॥ तदो ङसा से वा स्त्रियामपि ॥०॥ [5] सें-तीइ, तीए, तीअ, तीआ, तस्याः । एतदोपि ङसा से वा त्रिलिङ्गेषु समीष्यते । से एतस्य, तस्याः । पक्षे-एतस्स । से एतस्याः । पक्षे-एआ, एइ, एअ ॥०॥ आमि सिं ॥०॥ तदो वा स्त्रियामित्यनुवर्त्तते ।

[22a1] सिं तेषां । पक्षे-ताण । सिं-तासां । पक्षे-ताण । आमटाभिस्सु स्सु तदः स्थाने णा इत्येषः स्त्रियामपि । णं पेच्छ, तं पश्य । णेण कअं, अनेन कृतं । णेहिं कअं, तैः कृतं । स्त्रियामपि । णं पेच्छ, तां प्रेक्षस्व । णाइ कअं, तया [2] कृतं । णाहिं कअं, ताभिः कृतं ॥ स्त्रियामपि सहैवामा स्यात् सिं इदमोपि वा । सिं पक्षे इमाण । स्त्रियामपि सीं

आसीम् इमाणं ।।०।। किमः कः नौ कोके: । के के एवं सर्वत्र ।।०।। इदम इमः ।। इमो, अयं । इ–[3] मस्स, अस्य । आदेशादिदमश्चासौन्वस्य यमियं स्त्रियां । अअं भत्ता । इअं भरिआ । अयं भर्त्ता । इयं भार्य्या । इमआ इति आदेशः सौ स्त्रियामिदमो भवेत् । इमआ, इमं ।।०।। अः स्सिस्सयोर्व्वा ।।०।। इद [4] मो वा इत्यनुवर्त्तते । अस्सि, अस्स, अस्मिन् । अस्य, इमस्सि वा । स्यात्प्रत्ययोन्तरेप्येवं स्त्रियामन्यत्र चेदमः । एहिं, एभिः । पक्षे इमाहिं, एअ, एमेअ । आहिं, इमाहि, आभिः । आसु, इमासु । अस्सा, [5] अस्याः । पक्षे-इमाइ, इमाए । ।।०।। ङेर्म्मेहनः ।।०।। इमस्सि, इममि । अस्मिन्नर्थे इह अस्मिन् वा ।।०।। नपुंसके स्वमोरिदमिणमो ।।०।। इदं वणं । इणं वणं । इणमो वणं । इदं वनं । अमि इदं वणं पेच्छ । इणं वणं

[22 b] इणमो वणं ।।०।। एतदः सोचोऽनमृवा ।।०।। एसो एषः । पक्षे एस ।।०।। त्तो ङसेः ।।०।। एतद इत्यनुवर्त्तते वेति च । एत्तो ।।०।। त्तोत्थयोस्त स्य लोपः ।।०।। एत्तो, एत्थ । एतस्मिन् ।।०।। इदमः सावनपुंसके ।।०।। सो पुरिसो, सपुरुषः । ए- [2] सो पुरिसो, एष पुरुषः । अनम इति किं ? तं वणं । एअं वणं । तद्वनमेतद्वनं । एस इत्येवमादिस्त्रिया-मप्येतदोः परे । एस गइ, एषा गतिः ।।०।। अदसो दोम्हः ।।०।। अम्ह पुरिसा, अमी पुरुषाः । अ [3] मुणो पिअच्छ, अमून् पश्य । अमुणा, अमुना । अमुणो घणं । स्त्रियां–अमूओ जुवइओ, अमूर्युवतयः ।।०।। दुह च सौ अदसो दः स्त्रियामित्यनुवर्त्तते । अदुह पुरिसो, असौ पुरुषः । पक्षे अमू पुरिसो । अ–[4] दुह जुवइ, असौ युवतिः । अदुह वणं, अदो वनं ।।०।। पदस्यं, युष्मदस्मदस्तत्तुमं, सावित्यनुवर्त्तते । तं दिट्ठो, तुमं दिट्ठो, त्वं दृष्टः ।।०।। तुझामि ।।०।। तुं पेच्छामि, चकारात्तु पेच्छामि । तुमं पेच्छा–[5] मि । त्वां पश्यामि । युष्मदस्थमें इत्यपि

चतुर्थः । तुमे पेच्छामि, त्वां प्रेक्षे ॥०॥ तुज्झे, तुब्भे तुम्हे जसि ॥०॥ तुज्झे, तुब्भे, तुम्हे, गुरु, यूयं गुरवः ॥०॥ वो च शसि ॥०॥ वो रक्खदु, युष्मान् रक्षतु । पक्षे-तुज्झे, तुब्भे, तुम्हे

[23al] रक्खदु ॥०॥ टाङ्योस्तइ तए तुमइ तुमे तुमए ॥०॥ तइ कअं । त्वया कृतं । तए, तुमइ, तुमे, तुमए, कअं त्वया कृतं ॥ एकसत्तमा- तुमम्मि च ङौ ॥०॥ तुमम्मि ठिअं, त्वयि स्थितं ॥०॥ ङसि तुतुहतुज्झ तुब्भतुम्हाः ॥०॥ तु वणं, तुह-[2] वणं । तुब्भ धणं । तुम्ह धणं । तव धनं । तुज्झ तुब्भ दिए, तुम्ह तुमाइ तमे तमो । युष्मदो ङसि सिद्ध- स्य स्युरष्टावपरेऽप्यमी ॥ तुज्झ धणं । तुब्भ धणं । दि धणं । ए धणं । तुम्ह धणं । तुमाइ धणं । तमे धणं । तु-[3] मो धणं । तव धनं ॥०॥ आङि च तो दे ॥०॥ आङिति तृतीयैकवचनस्य संज्ञा । ङसीत्यनुवर्त्तते । ते कअं । दे कअं । त्वया कृतम् । ते धणं । दे धणं । तव धनं ॥०॥ तुमाइ च ॥०॥ ङसीति निवृत्तं । तुमाइ क-[4] अं । त्वया कृतं । आहुरेदितु इत्यन्यानादेशानाङि युष्मदः । एक अं । दि कअं । तु कअं । त्वया कृतं ॥०॥ तुज्झेहि तुब्भेहि तुम्हेहि भिसि ॥०॥ तुज्झेहि, तुब्भेहि तुम्हेहि त्रयोन्ये युष्मदो भिसि । [5] कअमित्यंन्वयः । ॥०॥ ङसो तत्तो तइत्तो तुमाओ तुमाइ तुमाहि च ॥०॥ तत्तो अण्णो, त्वदन्य इत्यर्थः । तुहोहिन्तो तुम्भाहिन्तो तुहिन्तो युष्मदो ङसौ । पूर्वोक्तात् पृथक्प्रोक्ता एत आदेशपञ्चकात् ।

[23 bl] तुहोहिन्तो अन्तो त्वदन्य एवं सर्वत्र । तुज्झेहिन्तो, तुमा- हिन्तो, तुमासुन्तो, तुब्भेमुन्तो, तुम्हेसुन्तो, तुम्हन्तो तुज्झन्तो तुम्हेहिन्तो, तुब्भेहिन्तो तुज्झाअन्तो इति चान्ये दशाख्याताः प्रयोगा युष्मदो ङसौ । तुज्झे- हिन्तो अन्तो [2] त्वदन्य इत्यादि ॥०॥ वो ते तुज्झाणं तुम्हाणं आमि ॥०॥

वो धणं युष्माकं धनमित्यादि ||०|| तुज्झा, तुम्ह, तुम्हा, ण इत्यन्ये आमि युष्मदः । तुज्झ धणं । युष्माकं धनमित्यादि ||०|| तुज्झेसु तुम्हेसु तुब्भेसु सुपि ||०|| [3] तुज्झे सुठिअं । युष्मासु स्थितं । ||०|| अस्मदोहं अहं अहअं || पदस्येत्येव । हं जाणामि । अहं जाणामि । अहअं जाणामि ||०|| अम्मि अम्मिच ||०|| सौअम्मिच भवति । अम्मि जप्पामि । अहं जल्पामि । [4] अम्मि पेच्छ । मां प्रेक्षस्व । ||०|| सौम्मि च म्मि करोमि । अहं करोमि ||०|| मं ममं ||०|| साविति निवृत्तम्। अमीत्यनुवर्त्तते । मं रक्ख । ममं रक्ख । मां रक्ष । चत्वारोऽन्ये स्मदोपि स्युर्म्मिममं मे अम्ह मे-[5] मच । मिमं पेच्छ । मां प्रेक्षस्वे-त्यादि ||०|| अम्हे जश्शसोः ||०|| अम्हे जाणिमो, अम्हे रक्खदु । वयं जानीमः । अस्मान् रक्षतु । अम्ह वा । अम्ह बुज्झामो । अम्ह रक्खदु, वयं बुद्ध्यामहे । अस्मान् रक्षतु ||०|| णे च शसि ||०|| [24 a1] णे हसइ । नो हसति || आङि मे ममाइ ||०|| मे हीरइ । ममाइ-हीरइ । मया क्रियते ||०|| ङौ च मइ मत्र ||०|| अस्मादित्यनुवर्त्तते । मइ मुणिअं । मए मुणिअं । मया ज्ञातं । मइ ठिअं । मए ठिअं । मयि स्थितं ||०|| टाप्रत्यये [2] ऽस्मदोणेमि स्यातां द्वावपरावपि । णे दिट्ठं । मि दिट्ठं । मया दृष्टम् || ममम्मि च || ङावित्येव । ममम्मि ठिअं । मयि स्थितं ||०|| अम्भेहि भिसि ||०|| अम्भेहि भणिअं । अस्माभिर्भणितं णे अम्हे अम्ह अम्हा [3] णचत्वारोन्येऽस्मदो भिसि । णे-सुअं । अम्हे सुअं । अस्माभिः कृतमित्यादि ||०|| मत्तो मइत्तो ममाओ ममाऊ ममाहिन्तो ङसौ ||०|| मत्तो अण्णो मदन्यः ||०|| अम्हाहिन्तो अम्हासुंन्तो भ्यसि । ||०|| [4] अम्हेहिन्तो अम्हेहि अम्भन्तो वाऽस्मदो भ्यसि । अम्हेहिन्तो गओ, अस्मद्गतः ||०|| मे-मह-मज्झ ङसि ||०|| मे पिओ । मम प्रिय इत्यादि || णो अम्ह अम्हाण अम्हे आमि ||०|| णो पइ । अस्माकं

पतिः । [5] णे इति च पञ्चमः । णे वल्लहो । अस्माकं वल्लभः ॥०॥ अम्हे सु सुपि ॥०॥ अम्हे सुठिअं । अस्मासु स्थितं । अम्हासु च । अम्हा सुठिअं, अस्मासु स्थितं । एतेषु प्रयोगेषु लक्ष्यवशात् सविन्दु विन्दु वा द्रष्टव्यं ॥०॥ द्वे दो ॥

[24 b1] दोहिं, द्वाभ्यां । दोसु, द्वयोः ॥०॥ त्रेस्ती ॥१॥ तीहिं, त्रिभिः । तीसु, त्रिषु ॥०॥ तिण्णिजस्शस्भ्यां ॥०॥ तिण्णि ठिआ । तिण्णि पेच्छ । त्रयः स्थिताः । त्रीन् पश्य ॥०॥ द्वेर्दुवे दोण्णि ॥०॥ दुवे ठिआ । दोण्णि ठिआ । द्वौ स्थितौ । दुवे पेक्ख । द्वौ प्रेक्षस्व । [2] ॥०॥ चतुरश्चत्तारो चत्तारि ॥०॥ चत्तारो, चत्वारि एदे । चत्तारे चत्तारि देहि ॥०॥ एषामामोण्हं ॥०॥ दोण्हं, तिण्हं । चतुण्हं । कति-पञ्चादिशब्दानामामोण्हं नैव दीर्घता । कतिण्हं । कतीनां । पञ्चण्हं पञ्चानां । छण्हं, षण्णां । [3] सत्तण्हं, सप्तानां ॥०॥ शिखादि-दन्तवत् ॥०॥ आकारान्तवदादन्तःशसो लोपोयमिष्यते । वाला पेच्छ । वाला प्रेक्षस्व पक्षे-वालाओ पेच्छ ॥ ॥०॥ नङिङस्योरेतादौ ॥०॥ सव्वाओ, भव्वाओ, सर्व्वाः, भव्याः । एवम [4] न्यत्रापि ॥ द्विवचनस्य बहुवचनं नित्यं ॥ दो हत्थो, द्वौ हस्तौ ॥०॥ चतुर्थ्याः षष्ठी ॥ बम्हस्स-देसु, ब्राम्हणाय ददस्व । वह्मणीए देसु, ब्राह्मण्यै ददस्व । वम्हाणं देहि, ब्राह्मणेभ्यो देहि [5] ॥०॥ क्वचिन्न तादर्थ्ये ॥०॥ देवाय वलिः । यज्ञाय दारु इत्यादौ ॥

इअपहराअविरइए पाउअकोसे अणेअगुण सम्पुण्णे॥०॥ सव्व सुवन्तेहिं कओपञ्चमओ गओ परिच्छेओ ॥०॥ ५ ॥१॥

अथ तिङ्विधिरुच्यते

[25 a1] त्रतिपोरित्यादौ ॥०॥ रमइ, रमए, रमते । सौरसेन्यादिभाषायां

भवेद्दिरपितिस्तयोः । चित्तेचिद्वदि इत्यादयः । सिद्धावस्थायां साध्यावस्था-याम्वा लक्षते वशात् । इए आदेशौ । ॥०॥ सिप्थासोः सिसोः ॥०॥ [2] तुमं जाणासि तुमं जाणसे, त्वं जानासि । अत्रापि समयत्रये ॥०॥ इम्मिपोर्म्मि ॥०॥ अहं तुवरामि, अहं त्वरयामि स्मृतेन्ति झययोः स्थाने हेत्था वेति च थध्वमोः । मो मुम्मा महिङोश्च अन्ते इत्थ [3] पि झस्य सेः ॥ पठन्ति । तुज्झे भरह । भरित्था वा । यूयं स्मरथ । अम्हे वीसामो । वयं विश्रामः । अम्हे विह्रामो, वयं विभिमः । इरे इत्यप्यादेशः । तिपोर्मोझस्य च स्मृतः ॥ सुसइवे पूहं, शु–[4] ष्यति पूयं इत्यादि ॥०॥ अत ए से इति प्रथमाद्विवचनान्तं । करए करोमि । कुरुते वा । सोहोइ, तं होमि । स भवति, त्वं भवसि । आकारान्तान्नियम्यन्तेन्ते मालो क्वापि पण्डितैः । [5] हुवन्ते भवन्ति । हुवमाणो, भवन् । ॥०॥ अस्ते-र्ल्लोपः ॥०॥ तुमं सि, त्वमसि ॥०॥ मिमोमानामहश्च ॥०॥ आणत्तम्हि, आज्ञसोस्मि ॥०॥ यक इ अइ च ॥०॥ णच्चिज्जइ तीए । णच्चिअइतीए नृत्यते तया ॥०॥ नोन्त्यं [25 b1] द्वित्वे ॥०॥ पूर्व्वसूत्रमनुवर्त्तते सक्कइमए । सक्कमइमए । शक्यते मया ॥०॥ त्तमाणौ शत्रङानशोः ॥०॥ पण्डिओ होत्तो, पण्डितो भवन् । पण्डिअ माणो ॥०॥ इत स्त्रियां ॥०॥ कुणइ, कुणदी, कुर्व्वती, कुर्व्वाणा वा ॥०॥ उत्तमे साह च ॥०॥ [2] जाणिस्सामो, जणिष्यामः ॥०॥ मिनासां हिसे हाथा ॥०॥ मविष्यतीत्यनुवर्त्तते । हं चिणिस्सं हं चिणिमि, हुं चिणिस्सामि, हुं चिणिहामि, अहं चेष्यामि । चिआसं चेष्यामि ॥०॥ मौमुणा हिस्सा हित्था ॥०॥ [3] अम्हेकिणिहिस्सा । अम्हे किणि हित्था । वयं क्रेष्यामः । लृटो यन्मध्यमैकत्वं हित्याते महिरः कृञः । काहित्था, करिष्यामि । ॥०॥ कृदाश्रुवचिगमिरुदिहशिरूपाणां काह्नं, दाह्नं, सो–[4] ढं, वोच्छं-गच्छं, रोच्छं, भेच्छं ॥०॥ उत्तम इत्यनुवर्त्तते । काह्नं-करिष्यामि । दाह्नं, दास्यामि । सोढं, श्रोष्यामि । वोच्छं,

वक्ष्यामि । गच्छं, गमिष्यामि । रोच्छं, रोदिष्यामि । दच्छं-द्रक्ष्यामि । मोच्छं-मोक्ष्यामि । [5] छोच्छं-छेत्स्यामि । भोच्छं, भोक्ष्यामि । एवमन्येऽपि ॥०॥ श्रु वादीनां त्रिष्वस्यनुस्वारवर्ज्जं हिलोपश्च वा ॥०॥ सोच्छिहि, सोच्छिहिइ, श्रोष्यसि । सोच्छिन्ति, श्रोष्यन्ति । सोच्छिहिसि, श्रोष्यसि । सोच्छिह—

[26 a1] सोच्छिइह, सोच्छित्था, श्रोष्यथ । सोच्छिमो, श्रोष्यामि । सोच्छिहिमो, श्रोष्यामः ॥०॥ दुसुमु विध्यादिष्वेकस्मिन् ॥०॥ कुणउ, करोतु, कुर्य्यात् कुर्व्वीत वा । तुमं कुणसु, त्वं कुरुष्व, कुर्य्याः, कुर्व्वीथ वा । अहं कुणामु, करवा–[2] णि, करवै, कुर्य्यां कुर्व्वीय वा ॥०॥ गन्तुहमो बहुषु ॥०॥ तुसन्तु, तुष्यन्तु, तुष्येयुर्व्वा । तुम्हे तूसह, यूयं तुष्यत, तुष्यते वा । अम्हे तूसामा, वयं तुष्यामः, तुष्ये वा ॥०॥ वर्त्तमानभविष्यदनद्यतन–[3] योर्ज्जज्जा ॥०॥ एसो मुणेज्ज, एसो मुणेज्जा, एष जानाति जानीते वा । एसो मुणइ वा । एदे मुणेज्ज, एदे मुणेज्जा पक्षे-हिम्य सह स्यातां धातूनां लृटिकर्म्मणि । मए सुमरिज्जिहिइ, मया [4] स्मरिष्यते । मए सुमरिज्जिहिसि, मया त्वं स्मरिष्यसे । तए हं सुमरिज्जिहिसि, त्वयाहं स्मरिष्ये । मए दे सुमरिज्जन्ति, मया एते स्मरिष्यन्ते ॥०॥ मध्ये च ॥०॥ सो देज्जइ, स ददाति । सो देज्जइ, स ध–[5] त्ते । पक्षे-सो देज्ज, सो देज्जा, सो देई, स ददाति ॥०॥ एकाचां सिचयोर्म्मध्ये ज्जा लक्षवशात् भवेत् । ते दिज्जन्ति, ते ददति, ददते वा । पक्षे-ते देज्ज, ते देज्जा, ते देन्ति, ते दास्यन्ति । एवं सर्व्वत्र ।

[26 b1] ॥०॥ इअ भूते ॥०॥ हुविअ, अभूत, अभवत्, बभूव, वा । लहिअ, अलब्ध, अलभत, लभे वा ॥०॥ एकाचो हीअ ॥०॥ भूते-होहीअ,

अभवत्, अभूत्, बभूव वा । काहीअ, अकार्षीत्, अकरोत्, अकुरुत वा । स्यात्तिङां हीअ एकादेशे वर्त्ती–[2] मानेपि लक्षतः । सोहीअ, शृणोति । ।। आसिरस्तेः ।।०।। आसिरामो, आसीद्रामः, बभूव वा । आसिराम-लक्खणा, अभूतां आस्तां बभूवतुर्व्वा६ । आसि ऋक्खवाणररक्खसा आसन्नृक्षवानरराक्षसाः । [3] आसन् बभूवुर्व्वा ।।०।। णिच एदादेरात् ।।०।। कारेइ, कारयति, कारयते वा । पाठेइ, पाठयति ।।०।। आवे च ।।०।। कारावेइ, पाठावेइ, कारयंति, पाठयति ।।०।। आविःक्तभावकर्म्मसु वा ।।०।। हसाविओ, [4] हासितः हासिओ वा । एवं पढाविओ, पाढिओ, पाठितः । पक्षे-हासाविओ, पाढाविओ, चोराविअइ, चोराविज्जइ, चोर्य्यते ।।०।। एच क्त्वातुमुन्तव्यभविष्यत्सु ।।०।। हारेऊण, हरिऊण, हृत्वा । हा–[5] रेतं, हरितं, हर्त्तुं । हरेअव्वं, हर्त्तव्यं । हरेहिइ, हाराहिइ, हरिष्यति ।।०।। लादेशे वा ।।०।। हसेइ, हसइ, हसति ।। इअपहराअविरइएपाउअकोसे अणे अगुण संपुण्णे ।। अव्विहिविहिओच्छट्ठो एस परिच्छेओ पुण्णो ।।०।। [27 a1]

अथ धातुविधिरुच्यते

।।०।। होहुवौभुवः ।।०।। होइ, हुवइ, भवति । होन्ति, हुवन्ति, भवन्ति ।।०।। क्तेहूं ।।०।। हूअं, भूतं । उपसर्गात्परस्यापि । हूभुवोऽदु-रुत्समः । परिहूओ, परिभूतः । अण्वभूओ, अनुभूतः । अहि-हू [2] ओ, अभिभूतः । अदुरुत्सम इति किं ? दुब्भुओ, दुर्भूतः । उब्भुओ, संभुओ । पिशाचे-हु भुवो नहि, भुवो, भूतः । पिशाचवाण्यां भूआ ।।०।। प्रादेर्हवः ।।०।। पहवइ, पहवेइ, प्रभवति । संहवइ,सं-[3] भवति इत्यादि । अप्रादेरपि क्वापि । भवेइ, भवइ, भवति । भुवः प्रादेः परस्य स्यादादेशो हुप्प इत्यपि । हुप्पइ, पहुप्पइ, प्रभवति ।।०।। त्वरस्तुरवः ।।०।। तुमं तुरवेसि, त्वं त्वरयसि त्वं त्व [4] रयसे ।।०।।

घुर्णेर्घोलघुम्मौ ॥०॥ घोलइ, घोलन्तो, घोलमाणो, घुम्मइ, घुम्ममाणो, घुर्णमानः ॥०॥ नु दो णोण्णः ॥०॥ पणोण्णिओ, प्रणुन्नः ॥०॥ पाटेर्फालः ॥०॥ फालेन्ति, [5] पाटयन्ति, पाटयन्ते वा ॥०॥ वृषादीनामृतो रिः ॥०॥ एस वरिसेउ, एष वर्षतु । तुमं वरिस, तुमं वरिसेसु, त्वं वर्ष ॥०॥ अन्ते अरः ॥०॥ ऋत इत्यनुवर्त्तते । हरमो, हरामः हरामहे वा ॥०॥

[27 b1] ॥०॥ कृञः कुण च ॥०॥ कुणइ, कुणए । करइ, करए । करोति ॥०॥ जृम्भेर्जम्भा ॥०॥ जम्भाअइ, जृम्भते । जृम्भेर्जम्भेतिलादेशः सोपसर्गस्य दृश्यते । आजम्भइ, आजृम्भते ॥०॥ ग्रहेर्गेण्हा ॥०॥ गेण्हाअइ, गेण्हिअइ, गृह्यते । [2] घेत्त तुमुन्क्त्वातव्येषु ॥०॥ घेत्तूण, गृहीत्वा । घेत्तुं ग्रहीतुं । घेत्तव्यं, ग्रहीतव्यं ॥०॥ कृञः का भूतभविष्यतोश्च । काही, अकरोत्, अकार्षीत्, करिष्यति वा । चकारात्-काऊण कृत्वा । काउं, कर्त्तुं । काअ-[3]व्वं, कर्त्तव्यं ॥०॥ स्मरतेर्भरसुमरौ ॥०॥ भरिस्सं, भरिहिमि, सुमरिस्सं, सुमरिहिमि, स्मरिष्यामि ॥०॥ भियो भावीहौ ॥०॥ भाइ, वीहइ, बिभेति । ॥ म्लो वा वाअ ॥०॥ वाइ, वाअइ, म्लायति ॥ [4] ॥ तृपः थिप्पः ॥ थिप्पन्तो, थिप्पमाणो, तृप्यन् तृप्यमाणः ॥०॥ जानातेर्जाणमुणौ ॥०॥ जाणह, मुणह, जानीहि ॥ क्वापि णा इत्यपि दृश्यते । णाइ, जायते ॥०॥ घटेर्गलः ॥०॥ [5] गलइ, गणए; घटते । ॥०॥ समो गलः ॥०॥ संगलइ, ॥०॥ स्रंसेर्ल्हसः ॥०॥ ल्हसइ, ल्हसए, स्रंसते ॥०॥ निसदोज्जसः ॥ निसज्जत, निषीदतु । ॥०॥ आङो रभेर्ढवः ॥०॥ आढवइ, आढवए, आरभते ॥०॥

I [28 a1] क्वचिन्न । आरद्धं, आरब्धं ॥०॥ उदिशलेःत्थल्लोवा ॥०॥ उत्थल्लइ, उच्छलति ॥०॥ पिवतेर्घोटः वा ॥०॥ घोटइ, । पक्षे पिअइ,

पिबति ॥०॥ जल्पेर्ल्लोसः ॥०॥ जल्पइ, जल्पति । जल्पिरो, जल्पनशीलः ॥०॥ स्थाध्यागां-[2] ठाअझअगअ ॥०॥ ठाअइ, तिष्ठति । झाअइ, ध्यायति । गाअइ, गायति ॥०॥ ठागाझाश्च भविष्यद्विद्यमानार्थैकवचनेषु ॥०॥ चकारात् । ठाअ, झाअ, गाआः भविष्यति । ठाहिइ, स्थास्यति, स्थेयात्, स्थाता, वा । [3] लृटि, लिङि, लोटि वा । एवं झाअइ । विध्यादौ–ठाऊ, ठाअऊ । गाअऊ इत्यादि ॥०॥ खादिस्त्रोः खाधावा ॥०॥ भविष्यद्विद्यमानविध्याद्यकवचनेष्वित्यनुवर्त्तते । खाहिइ, खादिष्यति । धाहिइ, [4] धावयिष्यति । वर्त्तमाने खासि, धासि, खादसि, धावसि ॥०॥ ग्रसेर्घसः ॥०॥ अम्हे घिसिरसामो, वयं ग्रसिष्यामः ॥०॥ चिञश्चिणः ॥०॥ चिणइ, चिनोति, चिनुते वा । आदिश्यते चिञो [5] धातोश्चेअ इत्येष वा क्वचित् । उच्चेअइ, उच्चिनोति । उच्चेउं, उच्चिणेउं, उच्चेतुं ॥०॥ क्रीञः किणः ॥०॥ किणइ, किणए, क्रीणाति । विक्किणइ, विक्रीणाति । उद्ध्मो धुमा ॥०॥ उद्धुमाइ, उद्धुमायति ।

I [28 b1] ॥०॥ श्रद्धातेर्द्दहः ॥०॥ सद्दहइ, श्रद्धाति ॥०॥ अवगाहेर्व्वाहः ॥०॥ ओवाहइ, अवगाहते । अवादिति किं ? गाहेइ ॥०॥ काशेर्व्वासः ॥०॥ ओव्वासइ, अवकाशते । अवादिति किं ? कासइ ॥०॥ निरोमातेम्र्माणमवौ ॥०॥ णि-[2] म्माणइ, णिम्मावइ, निर्म्माति । णिम्माणिऊण, णिम्मिऊण, निर्म्माय ॥०॥ पादेर्व्वलः ॥०॥ णिव्वलइ, निष्पद्यते ॥०॥ क्षियोर्झिज्जः ॥०॥ झिज्जइ, क्षीयते ॥०॥ भिदिछिदोरन्त्यस्यन्दः ॥०॥ भिन्दसु, छिन्दसु, भिन्धि [3] छिन्धि त्वं ॥ क्वापि विकल्पः । भेत्तूण, छेत्तूण । भित्वा, छित्वा । भिन्दिऊण, छिन्दिऊण ॥०॥ क्वथेर्ढः ॥०॥ अन्त्यस्येत्यनुवर्त्तते । कुढइ, कुढए, क्वथयति । कढुआण, कथित्वा ॥०॥ वेष्टेः ॥ वेढइ, वेढ–[4] ए, वेष्टते । ॥०॥ उत्समोल्लः

॥०॥ उव्वेल्लइ, उद्वेष्टते । संवेल्लइ, सम्वेष्टते । ॥०॥ रुदो वः ॥०॥ रुवइ, रोदिति । रुईरी, रोदनशीला । ॥०॥उदो विजेः ॥०॥ उव्वेवइ, उव्वेवए, उद्विजते ॥ [5] ॥०॥ वृधेर्ढः ॥०॥ वड्ढइ, वड्ढए, वर्धते ॥०॥ हन्तेर्म्मः ॥०॥ हम्मइ, हम्मए, हन्यते । क्वापि हन्तेर्म्म आदेशो लक्षतो नेष्यते बुधैः । हन्तव्वं, हन्तूण । खनेः क्वापि म्म इत्येष स्यादन्त्यस्य हणो यथा ॥

॥ [28 a1] खम्मइ, खाअए, खन्यते । क्वापीति–खणीअइ, खन्यते ॥०॥ रुषादीनां दीर्घः ॥०॥ रूसइ, रूसेइ, रुष्यति । एवं–तूसइ, तूसेइ, तुष्यति । सूसइ, शुष्यति । दूसइ, दूषयति । रूषादीनां किं ? रूहइ, रोदिति ॥०॥ च्चो–[2] व्रजिनृत्योः ॥०॥ वच्चइ, व्रजति । नच्चइ, नृत्यति । ॥०॥ युधिबुधिगृधिसिधिक्रुधां ज्झः ॥०॥ जुज्झन्ति, युध्यन्ते । बुज्झन्ति, बुध्यन्ते । गिज्झन्ति, गृध्यन्ते । सिज्झन्ति, सिध्यन्ति । कुज्झन्ति, क्रुध्यन्ति ॥०॥ शादिप–[3] त्योर्डः ॥०॥ शडइ, शीयते । पडई, पतति ॥०॥ शकादीनां द्वित्वं ॥०॥ सक्कइ, शक्नोति । सक्कए, शक्यते । लग्गइ, लगति । मग्गइ, मार्गति ॥०॥ स्फुटिर्व्वा ॥०॥ फुट्टइ, फुटइ, स्फुटति । चल्लइ, चलइ, [4] चलति । ॥०॥ प्रादेर्म्मल्लः ॥०॥ णिमल्लइ, निमीलति ॥०॥ भुजादीनां क्त्वातव्येषु लोपः ॥०॥ भोत्तूण । अनादेशाद्बहुलमित्योत्वं । भुक्त्वा । भोत्तुं, भोक्तुं । भोत्तव्वं, भोक्तव्यं । रोत्तूणं, रोत्तुं, रोतव्यं ॥०॥ [5] श्रुहुजिलुधूनां णोन्तह्रस्वश्च ॥०॥ सुणइ, शृणोति । सुणिऊण, श्रुत्वा । जुणइ, जुहोति । जिणइ, जयति । जिणऊण, जेऊण, जित्वा । लुणइ, लुनाति । धुणइ, धुनाति स्तुतेश्च । थुणइ, स्तौति ॥०॥ भावकर्म्मणोर्व्वः ॥०॥ सुव्वइ ।

॥ [28 b1] श्रूयते । सुणिज्जइ, सुणीअइ । यकइअइज्जाविति । हुव्वइ, हुणीअइ, हूयते ॥०॥ गमादीनां द्वित्वं वा ॥०॥ गम्मइ, गम्यते ।

गमीअइ, गमिज्जइ । लब्भइ, लभ्यते । लहीअइ, वा । रमिज्जइ, रम्मीअइ, रम्यते । भण्णइ, [2] भणीअइ, भण्यते ।।०।। दुहिलिहिवुधां दुज्झलिज्झ-बुज्झाः ।।०।। दुज्झइ, दुह्यते । लिज्झइ, लिह्यते । बुज्झइ, बुध्यते ।।०।। हृञ्कृञोः कीरहीरौ ।।०।। कीरइ, क्रियते । हीरइ, ह्रियते । पक्षे-करीअइ, करिज्ज [3] इ । हरीअइ, हरिज्जइ ।।०।। ज्ञोणज्जणच्चौ ।।०।। णज्जइ, णच्चइ । पक्षे-णाइज्जइ, ज्ञायते ।।०।। ग्रहेर्घेप्पः ।।०।। घेप्पइ, गृह्यते ।।०।। क्तेन दादीनां दिण्णादयः ।।०।। दिण्णं, दत्तं । मुक्कं, मुक्तं । वोणीनं, व्यति-[4] क्रान्तं । हित्था, त्रस्ताः । रूण्णं, रुदितं । डट्ठं, द्रष्टं । डड्ढं, दग्धं । विढत्तं, प्राप्तं । सक्कअं, संस्थानं । त्थेमिअं, स्तिमितं । लिक्कं, स्पष्टं । चक्खिअं, स्वादितं । रूक्कं, नष्टं । लविअं, लपितं । णअं, नृत्तं । अढा [5] त्तं, आरब्धं । पणाविअं ।।०।। तक्षेरम्पछचौ ।।०।। रम्पइ, छच्चइ, तक्षति, तक्ष्णोति ।।०।। खिदो विसूरः ।।०।। खिज्जइ, विसूरइ, खिद्यते । क्रुधेर्ज्जूरः ।।०।। जूरइ, क्रुध्यति ।।०।। चर्च्चर्श्चरः ।।०।। चरइ ।

[29 a1] चर्च्चयति वक्तीत्यर्थः ।।०।। त्रसेर्व्वज्जः ।।०।। वज्जइ, त्रस्यति ।।०।। मृजेर्लुअपुंसौ ।।०।। लुअइ, पुंसइ । मार्ष्टि ।।०।। बुड्डखुप्पौ मज्जः ।।०।। बुड्डइ, खुप्पइ , मज्जति ।।०।। दृशेः पुलअणिअच्छअवेक्ख सच्चवाः ।।०।। पुलएइ, णिअच्छइ, । [2] अवेक्खइ, सच्चवइ, पश्यति ।।०।। शकेर्न्यन्तेतर चरतीवाः ।।०।। तरिज्जइ, चरिज्जइ, तीरिज्जइ, शक्यते ।।०।। एवमन्येपि ।।०।। शेषाणामदन्ततावत् । हासइ, हसइ, हसितो, हासितः ।।०।। अनदन्तताम चां वा ।।०।। [3] होइ, हाअइ ।।०।। अनादेशो बहुलं ।।०।। धुरइ, धावइ । सोवइ, सुवइ, स्वपिति । एइ, इइ, एति । देइ, ददाति । णेइ, नयति । णासइ, नश्यति । मज्जइ, मज्जति । वाइ, वाति । एवमादिप्रयोगानुसा-[4] रेण द्रष्टव्यं ।। एसो सत्तम परिच्छेत्त समत्तो ।।०।।

अथ निपातविधिरुच्यते

कीस किमर्थे ॥०॥ हु दाने निवारणे ॥०॥ हु गेण्ह, गृहाण । हु गमिस्ससि, न गमिष्यसि ॥०॥ चिअ चेअ अवधारणे ॥०॥ एसो–[5] च्चिअ सो राआ । स च्चेअ इअं णअरी ॥०॥ ओ सूचनपश्चात्तापविकल्पेषु ॥०॥ ओ अविणअतत्तिल्ला अहं । अविनयवती अहं । दुच्चोम्हि, दुच्छोम्सि, ओवणं जामि ओ गेहअं ॥०॥ इरकिलकिरा निश्चये ॥०॥ इह इर दिठ्ठो दइ–[29-b1] ओ, इह किल दृष्टो दयितः । किरदिठ्ठो, किलदिठ्ठो ।॥०॥ हुखु वितर्कनिश्चयसम्भावनासु ॥०॥ वितर्कोऽनियमः निश्चयो नियमः । सम्भावनाध्यवसायः । हुआइस्सदि पिओ । किमागमिष्यति प्रियः । खुवाहुदइस्सं, अवश्यं दास्ये । [2] खुवाहु वन्धिस्स दिणलोसमुद, अवश्यं बन्धिष्यति नलः समुद्रं ॥०॥ इजेराः पादपूरणे ॥०॥ एसइ पिओ उवगओ, एष प्रिय उपगतः । तुम्हे जेरमिआ, यूयं रमिताः । अहअं वा गमिस्सं, अहं गमिष्ये ॥०॥ आन–[3] न्तर्य्येणवरि ॥०॥ संज्झा आसुमुँमुही णवरि अत्थं गओ सुरो, सन्ध्या आताम्रमुखी अनन्तरमस्तं गतः सूर्य्यः ॥०॥ उः क्षेपविस्मय-सूचनासु ॥०॥ क्षेपस्तिरस्कारः ।, विस्मय आश्चर्य्यं । सूचना-अभिप्राय-प्रकाशनं । [4] क्रमेणोदाहरणं । उमन्दोसि, उबन्धिओ साअरो, उरमिस्सं ॥०॥ किं किणो प्रश्ने ॥०॥ किं तुमं विप्पो, किणो एसा संज्झा ॥०॥ अव्वोदुक्खसूचनसम्भावनासु ॥०॥ अव्वो मह पिअ विरहो, [5] अहो मम प्रियविरहः । अव्वो णिग्घिण, अपि निघृण । अव्वो तरउ समुद हणुआ, नाम तरतु समुद्रं हनूमान् ॥०॥ अलाहि निवारणे ॥०॥ अलाहि पिअमणुणेत्वं, अपनय प्रियमनुनेतुं ॥०॥ अइ रणे सम्भावने ॥०॥ [30 a1] अइ पिअ । हे प्रिय । रणे सहि, हे सखि ॥०॥ वेव्व आमन्त्रणे ॥०॥ वेदेव्व, व्वेदेव्व, हे देव ॥०॥ धु कुत्सायां ॥०॥ धुधुत्तोसि । कुत्सित इत्यर्थः ॥०॥ रे अरे हरे सम्भावनरतिकलहक्षेपेषु ॥०॥ रेआआहि,

आ–[2] गच्छ । अरे मुक्ख, रे मुर्ख । हरे धट्ठ, अरे धृष्ट ॥०॥ पिव मिव विव इवार्थे ॥०॥ गौरी पिव रूवेहिं, गौरीव रूपैः । हरिणीमिव णअणेहिं, हरिणीव नयनैः । हंसीविव गमणेण, । चन्दमुँमुह, चन्द्र इव मुखं ॥ [3] एवमन्येपि प्रयोगानुसारेण द्रष्टव्याः । निपाता लिङ्गविभक्तिसमाः । वचनारम्भे क्षेपे च पश्चात्तापविषादयोः । निपाते च बुधैः प्रोक्तो निपातो हन्त इत्ययं ॥ हन्त वाक्य विभूषायां दे इत्यामन्त्रणे भ– [4] वेत् । आशब्दश्च भवत्यर्थे नाम इत्येव मर्थकः ॥ हेज्ज हलाहले शब्दास्त्रयः सम्बोधने मताः । एवात्रान्वेषणे क्वापि ह खेदार्थानुतापयोः ॥ अलं अलनिषेधार्थौ अप्यर्थः अमु इत्यपि । इह [5] वा इत्ययं प्रोक्तः सर्व्वत्र पदपूरणे ॥ चवा हाहोअहोहंहोनामआहाहि हीसिहौ । अहि विसो मुट्ठुक्खु इत्याद्याश्चादयः स्मृताः । संस्कृते ये यत्र शब्दाः निपाता दृश्यन्ते प्रयुक्तास्ते तथैव प्रयोक्तव्याः । केपि—

[30b1] संस्कृतसमा अन्येपि कमलविमलहरिणकिरणादयः ॥ इअ अट्ठमो परिच्छेत्त ॥८॥

महाराष्ट्रस्य या भाषा सैव प्राकृतमुच्यते। किन्तु देशीभवो भेदस्तस्य सद्भिरुदाहृतः। सूरसेनस्य या भाषा तस्या भेदः [2] प्रकल्पते॥ ति प्रत्यये दकारस्य तत्रावस्ति तिरेवहि। यथा चित्ते चिट्ठदि इत्यादि॥ तथा प्रायो भवति भाषायां सूरसेनस्य कुत्रचित्। ककारादौ प्रलुप्तेतु ईषत्स्पृष्टौ अ इत्यपि । गअं गअउणं गतं गज कु– [3] णं । संयुक्तस्यापि रेफस्य अवस्थानं कुत्रचित् भवेत् । यकारस्यापि संयोगः कुत्रचित् परिरक्ष्यते । यथा–इन्दो चन्दो सङ्करो वा दिणेक्खो मण्णे सर्वकामसंतज्जिआदे । एक्को बुद्धो सुद्ध बुद्धी ग–[4] रिट्ठो कामं बामं लिज्जि दं लज्जएइ ॥ इत्यादि सूक्ष्मभेदा दूह्याः इति सौरसेनी ॥०॥ अथापभ्रंस भाषा ॥ तत्र प्राकृता नाम देवी वाक् तद्भवं प्राकृतं विदुः ।

अपभ्रष्टा तु या तस्याः सोप [5] भ्रंशसंज्ञका ॥ अपशब्द इषदर्थः । तेन इषद्विपरिणतं प्राकृतमेवापभ्रंशः । तथा च ·प्राकृतसिन्धुः । तिङन्ते च सुबन्ते च समासे तद्धितेपि वा । प्राकृतादल्पभेदैव अपभ्रष्टां प्रकीर्त्तिता । प्रयोगदर्शनादन्य [31 a1] प्रयोगो वहुधा मतः । इषद्भेदकरं किञ्चिल्लक्षणञ्च प्रदर्श्यते । हुकारश्च हिकारश्च युधिकाराकारा अपि । इकारेकारावोकारो योग्या लक्षवशात् क्वचित् । किमादावाद्यन्ते आए काहे जाहे इहे आहे इ [2] त्यादि युष्मदादौ । तुअ महानाद्यः पूर्व्वादौ पुव्वाहे पच्छिमाहे पूर्व्वासां विभक्तीनां प्रायेण लोपः । विप्पजाइ पेच्छ, कुणइ देहि, आअओ धनं विज्जा ॥ प्रथमायाम्वा । विप्पू रणु गङ्ग, पक्षे-विप्प--[3] रण गङ्ग ॥ इतइ । अग्गी, सही, दही । उत उतअः समहू ॥ हलन्तानामन्तुलोपः । इअ राइ, यशोसो राजा । क्वचित्सप्तमी पञ्चमी तृतीया । सुहहि, विप्पाह, रूवं, सुदं, कअं, विप्रे, विप्रात्, विप्रेण वा [4] रूपं कृतं श्रुतं । पक्षे-विप्ध, विप्प तृतीयायां । एतें कअं, तेन कृतं । आमिहं, सुरहं, सुराणां । शेषं प्राकृतात् सुवन्तकार्य्यं ग्रहणीयं । आनन्तर्य्ये तोतोवि ततः तोरिचन्देन उग्गमि [5] अं । क्त्वार्थे कारि, करिअ, कृत्वा । क्ते इः, भइओ, भूतः । तुमुन्नर्थे काउं, कत्तुं । इव तथैव । उवि चन्दव, चन्दओ, चन्दवि, चन्द्र इव । क्वापि वहुत्वे ऐक्यं । यसु लिम्मलु, यशांसि निर्म्मलानि । लिटि·वेहू, वे वभूव ।

[31 b1] लोटि-उँ, भउँ, भवतु । लङि, लुङि चाद्यन्तयोर्ल्लोपो दीर्घत्वञ्च । जी--अजयत्, अजैषीद्वा । भविष्यति ज, ज्जा, हरिज, हरिज्जा, हरिष्यति हर्त्ता वा । यथा लक्षणं प्राकृतभेदः प्राकृते विसअं, विषदं । अत्र तु कि[2]मुचन्द पुव्व उग्गमि उ चन्द्रः पूर्व्वस्यामुद्गतः । प्राकृते होइ भवति । अत्र तु·सव्वसविहो उणउ वरुणाणि तमुद्ध सहाओ । सोच्चिअ विरल तपा विमुअजे कुलउण्णइंजाउ ॥ प्राकृ--[3] ते भवत्यत्र होअए

होइति । पाविज्जइ, प्राप्यते । अत्र तु-पावि-एवं लक्षवशात् प्राकृतभेदः । संयुक्तस्य क्वचित्त्वैक्यं द्वित्वमेकस्य वा क्वचित् । अन्यत्वमेत्र वा क्वापि वहूनामैक्य–[4] मेव वा । तद्यथापि अपर वड्ढहिं लुअसुचमवकेत्ति चन्देण उज्जो उकिलिअ । चिअलिअ त्तज्जेमजाउ कज्ज लिपच्छिमउह अकज्ज अलि त्लोअहिं षलिज्जइ । अत्र चम्मशब्दे च म इति । के–[5] श्र फुल्लहिं सोहइ तम्मरु अग्गि जणिगअ धूमह चम्मरु । फुल्ल धुणिद्धवेरुन्धि अगअणउ । जलिरअ राहहिं पुरुमुग अणउ । अत्र उम्मरु इत्येकस्य द्वित्वं । अन्यथात्वे-अलि उल सामलेहिं सादेन्तेहिं पाएहिं—

[32a1] णेउँरेहिं सादेन्तेहिं । वाहवलुल्ला जसुगअ देन्तेहिं । सामैविज्जइ कहग अदेन्तेहिं ॥ अएवल्लआ वुलया देन्तेहिं दन्तैः इत्यन्यथात्वं । हउं अज्जणु तुम्हइं एउरँण्णुकोमहु जीव त्त हले इंधण्णु । लअ[2]माण पसाइं सुरहं सहासइं । अत्रएते इति व.च्ये । एउओ इति वहूनामैक्यं । अपभ्रंशे वहुन्यत्र विकल्पानि सहस्रशः । तेषां प्रत्येककथनं विस्तरत्वान्न दर्श्यते । कश्चित्कश्चित्क्वचिद्भेदः प्राकृता–[3] दत्र दृश्यतां । ऊह्यमेतेन विदुषा यन्नोक्तं विस्तरक्रमैः । न लिङ्गनिश्चयश्चात्र विभक्तिनियमो न च । पूर्वाचारानुसारेण प्रयोगोत्र विधीयतां । देशभाषां तथा केपि अपभ्रंशं विदुर्बुधाः । तदंश [4] स्तंन विद्वद्भिः प्रदर्शितमिदं क्वचित् ।

इअपहराअविरइएपाउअंकोसेअणेअगुण संपुण्णे । अवहट्ठ भणिअभेअं कहिअं कइसत्थ सव्वस्सं ॥०॥

अथ पैशाचिकं ॥०॥ प्राकृताज्जायते भू–[5] तभाषा सा द्विविधा यथा । शुद्धा चैव हि संकीर्ण्णा किञ्चिद्भेदसमन्विता । अत्र शुद्धा यथा–सुपां तिङांसमामानां तद्धितानां तथैव च । समावेशस्तु कर्त्तव्यः प्राकृते यत्वदेवहि । वर्ण्णव्यत्यय एवात्र भेदः सद्भि–[32 b1] रुदाहृतः । शुद्धायां भूतभाषायां भाषासङ्करवर्जितः । हकारं प्रायशस्तत्र विभज्यन्ते न योजयेत् । एकारश्च तथा प्रायः क्रियां प्राकृतवत्तथा । नकारेहि णकारः स्यात्तु कारो नान्यथा भवेत् । दकारे तु तकारः स्यात्

शष–[2] योः शउदाहृतः । रेफे सर्व्वत्र कर्त्तव्यो लकारः सर्व्वदैव हि । एवं भूतभवा भाषा प्रयुक्ता शुद्धसंज्ञिका । यथा—पलमदपलमं अल्प वुरिउ गोली च लणग लग पडिविमुं । तसमूलहउ–[3] प्पलेअं एआरह तगुघरं रुद्र । धवणुज्जलेहिं केहिं सोहइ धरणीमशाण देशश्श । अलि अश्श लक्ख बालाकेहिं पडिवेढिआ सोन्ति इत्यादि ॥ अथ संकीर्ण्ण पैशाचिकं ॥०॥ -सं -- [4] कीर्ण्णभूलभाषायामपभ्रंशेन संयुता । भूतभाषेव भवति किञ्चिद्भेदसमन्विताः ।........छस्यतु हि कर्त्तव्यः अहं-चापिहकेहगे । दरयोश्चापिसंयोगे विधातव्यः कचितकचित् । वाहु--[5] लयादत्रकर्त्तव्यमन्तएकार एव हि । संकीर्ण्णाभूतभाषेयं कथिता शास्त्रवेदिभिः । यथा अणुंगश्चदिशूलेवज्झल्वाणंजधावज्झे । तसेत मसउंयाएचन्तालकुलेव-ओशलदिसंकीर्ण्ण पैशाचिकं ॥

[33a1] अथ मागधी ॥०॥ भूतभाषेव या प्रोक्ता शुद्धा रूपद्वयान्विता । ताभ्यांमुभाभ्यां संयुक्ता वर्ण्णस्यव्यत्ययेन च । मागधी सा समादिष्टा रूपद्वय-समन्विताः । नाटकादौ तु कीरारीं पात्राणां भाषणं तथा । भूतभाषा समावेशादिद--[2] मत्रातिरिच्यते । रेफः शुद्धो लकारः स्यात् नकार-स्तत्र णो भवेत् । भकारेपि फकारः स्यात् जकारोपि च थस्तथा । वकारेपि पकारः स्याद्दकारो नात्र विद्यते । प्रायेण स्यात्सकारोपि सर्व्वत्र भवे[3]दसौ । गकारेपि ककारः स्यात्संयोगः क्वापि भिद्यते । जकारेपि चकारः स्यादेवं मागधिकी मता । यथा—पल्लणहिं भटचालानि जतेह ताला अद्धाशणं फलइचम्पलिभूतलश्च । खल्ल–[4] णयोरंतरत्तु क्खसआइं पावा मोहन्धआरकलहं लाप किं फलन्ति ॥ पिसमरणं इत्यादि ॥ खण्ड मागधि कात्रिवं लकारवहुलाभवेत । रेफे तत्र लकारः स्यात् शषयोश्चापि सस्तथा ॥ [5] अन्यत्सर्व्वं भवेत्तत्र शुद्धमागधिकोद्भवं । अनयोस्तु पुनर्द्देहो भूत-भाषेव सामता । यथा—कङ्गा हमिलककाली लालो ल लाल च मकलि-खन्डिआ । फअ फसुफेलं खौलं तेउच लालं सुफद्दि खलि—

[33 b 1] आलं । चाण्डालस्य तु या भाषा सा पिशाचोक्तिरेव हि । यस्तु कश्चित्पुनर्भेदः स संक्षेपेण दर्श्यते । तत्र क्षेकः समुद्दिष्टः तथाषेश उदाहृतः ।

थ्यकारेपि श्ककारः स्यात् थैशुः सर्व्वत्र लो भवेत् ॥ एवमादि तु द्रष्टव्यं [2] चाण्डाल भणिते, वुधैः । ऊह्यमन्यत्पुनरितः प्रयोगातिविकल्पितात् । यथा--लउ.णीपराण भुदे वुज्झि ज्झान्तेक अनुआणात्र । किण्णु अइ अन्तेश्के आदुअण चे पलदि वश्शो । द्वितीयः ॥ णअणुअदि [3] अन्त लिश्केणे अण अब्भेपण दिशश्शे । महिला समूहुण अणाअंशुहिंलेइलाश्का ॥०॥ अथ माथुरी ॥ माथुरी या तु भाषा स्यात् भाषा संकरजा तु सा-। बहुभावा समा-वेशान्माथुरीति प्रचक्ष्यते । [4] क्वचित् संस्कृतमस्यां स्यात् क्वचित्प्राकृत-मेव हि । अपभ्रंशो भवेत्क्वापि भूतभाषा न युज्यते । भाषात्रयसमावेशान्मा-थुरीति प्रचक्ष्यते । तिङन्ते च सुवन्ते च पदे भाषा समस्यते । [5] नतुश्लो-के समावेशो भाषायाः क्रियते वुधैः । चित्रजातिरिहान्यैवं भवित्री श्लोक-दर्शिता । तेनात्र दर्शितो भाषाश्लेषस्तिङ्सुप्पदेवहु । दशासुवर्ण्णं तुज्झन्यवत्तू अन्यस्य विहउ इत्यादि ॥०॥

(34 a 1) अथार्द्धमाथुरी ॥०॥ भाषा यत्र समावेशान्माथुरी कथिता नु वा ॥ भाषाद्वयसमावेशादर्द्धमाथुरिकामता । अस्या भेदस्तु सूक्ष्मोस्ति ऊह्य लक्ष्यप्रदर्शनात् । यथा--कम्म तुङ्ग तणु मज्झिं आहारणरइ अउद्वद्दरि-णीदेण-। जल्पसिम (2) म्मणवअणं आणाएन्तीउवक्केण ॥ अथ शकारी ॥०॥ सकारस्य द्वया वाणी सापि भैतिकसम्भवा । तस्यास्तथापि यो भेदः संक्षेपेण स उच्यते ॥ हास्यप्रधाना योगार्थप्रकाशनपरायणा । शकारा वाणी सा प्रोक्ता (3) किराता वार्थस्य भाषिता । अन्यच्च आगमलिङ्गविहीनं न्यायकलादेशमूलपरिहीनं । व्यर्थैकार्थमपार्थं भवति हि वचनं शकारस्य । चाण्डालभाषा चात्रापि वर्ण्णव्यत्यय इष्यते । क्वचित्प्राकृत (4) मेव स्यात् क्वचित् भैतिकमागधे । किं जाणिं धारसि वला आपक्खलन्ती राश्रुपशीदलम णीहि सिच्चिट्ठदाव । कामेण उम्मदिट्ठमेहण के उवस्सी अङ्गाललालि पडिदेविअ मंश ख--(5) न्डे । एशाणाणक मूशिकामकाशिका मश्काशि कालाशिका । णिण्णशा फलपाशिका, अवशिकाकामाहमञ्जशिका । वेशावेश वहुसुवेश लणिआवेशङ्गणावेशिआ । एशेशेदशणामकेमइ कले--

[34 b 1] अज्जाविमाणेश्चदि इत्यादि। आभिरी. यथा। आभीरवाणी सा प्रोक्ता शुद्धापभंशसम्भवा। विभक्त्यन्वर्थसंत्यक्ता देशीभावसमन्विता। वर्णस्य व्यत्ययोप्यत्र वर्गेणैव प्रदर्शितः। कंवहुन्य च वह्वः स्यात् वर्गेकस्तथैव च। पवर्गे तु तवर्गः[2] तवर्गेऽपि पवर्गकः। कवर्गस्य चवर्गः टवर्गे तु तथौनान्तां डढणाः स्युः स्वयं स्वयं। यकाराद्यास्तथैवेयुर्व्यजः केवलमेव हि। एवमाभीरभाषा हि चित्रा कविभिरुच्यते। यथा—हरिहउ तुन्द जोत्तप मुपि धूप [3] मद विपता वो। जोत सना मुमाम्मुग मुगोगाज पेसोहोउ। हरिर्वृत्तः पूर्व्वं गोपतनुस्त्रिभुवनवन्दितपादः.। गोप समानो नान्यो जनो यो ज्ञायते स भवतु। इत्याभीरी ॥
[4] आभीर्य्येव कैराती एकारान्ता यदा भवेत्। यादीनां तत्र लोपः स्यात् स्तानी चाकार एव हि ॥ यथा—तप्पेअन्द एह एध एप एजे एधुणि एए। दमेदाए अण्ण विसइअम्म सइ मप्फि। यथा—[5] पत्र मयूरं फलं भक्ष्यत कष्टहं भूमिः शय्याः। वने वासः एतावतावयमृषयः। सत्यमयमृषिर्न्नारतीति कैराती। इत्यादिभाषाः कथिता एकैकस्य निदर्शनात्। चित्राश्चान्या भविष्यन्ति विस्तरत्वान्नभाषिताः ॥०॥

[35 a 1] विनवत्यधिकाजातिश्चित्रेति परिकथ्यते। सँस्कृतादिविभिन्ना सा मिश्रणाच्चित्रजातिता। भाषासकलमन्यच्च पञ्चविंशतिरूपकं। तत्रापि संस्कृते नेह प्राकृतं सममुच्यते। अन्यच्च सर्व्वं विदुषां स्व वुध्या परिकल्प्यतां। [2] यथा-पातु युष्मान् भगवान्नृसिंहः। णहस्शशब्दारितवेरिविच्छे। सुकेसरुप्फारुसरीरसोहो अगेण सम्पुर्ण्णतिणो अअन्तो ॥ लसँ ५१९ भाद्रकृष्णषष्ठ्यां बुधे त .... [3] मेकरण श्री चूडामणिना लिखितमिदं पुस्तकमिति ॥०॥ किंरुअसिओण अ मुहीधवलाअन्तेसुसाणिच्छेत्तेसु। हरिआलमन्ति अमुही णडिव्वसणराडि आजाआ ॥०॥ [4] ते विरणा सम्पुरिसा जे अभणन्तावदेन्तिकज्जालावे। थोअच्चिअ ते विदुसा जे अमुणि अकुसुमणि कुगग मादन्तिफलं ॥०॥ नमः शिवायां ॥ शुभमस्तु श्रीरस्तु ॥